

Analiza turističkog prometa Opatije

Bertolini, Piera

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:257566>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-04**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za turizam i komunikacijske znanosti
Preddiplomski sveučilišni studij Kulture i turizma (jednopedmetni)

Piera Bertolini

Analiza turističkog prometa Opatije

Završni rad

Zadar, 2020.

Sveučilište u Zadru

Odjel za turizam i komunikacijske znanosti
Preddiplomski sveučilišni studij Kulture i turizma (jednopedmetni)

Analiza turističkog prometa Opatija

Završni rad

Student/ica:

Piera Bertolini

Mentor/ica:

Izv. Prof. dr. sc. Božena Krce Miočić

Zadar, 2020.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Piera Bertolini**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Analiza turističkog prometa Opatije** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 22. rujna 2020.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. TURISTIČKA RESURSNA OSNOVA OPATIJE	2
2.1. GEOPROMETNI POLOŽAJ	2
2.2. PRIRODNI RESURSI.....	5
2.3. KLIMATSKI UVJETI.....	6
2.4. KULTURNO – POVIJESNA BAŠTINA.....	7
3. KRATKA POVIJEST TURIZMA OPATIJE.....	11
3.1. PRIJE PRVOG SVJETSKOG RATA	12
3.2. IZMEĐU PRVOG I DRUGOG SVJETSKOG RATA	15
3.3. NAKON DRUGOG SVJETSKOG RATA	17
3.4. SUVREMENO DOBA – OD OSAMOSTALJENJA REPUBLIKE HRVATSKE ..	19
4. RAZVOJ TURISTIČKE PONUDE OPATIJE	20
5. ANALIZA TURISTIČKOG PROMETA OPATIJE OD 1899. DO 2019.....	24
5.1. STATISTIČKI PODACI FLUKTUACIJE TURISTIČKOG PROMETA.....	24
5.2. ANALIZA FLUKTUACIJE TURISTIČKOG PROMETA	35
6. ZAKLJUČAK	37
SAŽETAK NA HRVATSKOM JEZIKU	39
SUMMARY	40
POPIS LITERATURE	41
POPIS TABLICA.....	44
POPIS ILUSTRACIJA.....	45

1. UVOD

Opatija je kao kolijevka hrvatskog turizma, bila predmet istraživanja kako stručne tako i znanstvene javnosti, te joj se kroz povijest posvećivalo puno pažnje i redovno su se pratile oscilacije vezane uz turizam na njezinom užem ili širem području. Važnost Opatije nije se samo odražavala u činjenici da je bila kolijevka hrvatskog turizma, već i u njenom statusu lječilišne turističke destinacije. Upravo zbog tog statusa Opatija je destinacija koju je posjetilo mnogo važnih osoba kroz povijest, čime su njen ugled i popularnost još više porasli. Okolnosti u kojima se razvijao turizam Opatije nisu uvijek bile jednako pogodne. Štoviše, nekada su bile i nepovoljne, što je uvelike utjecalo na turistički promet i rezultiralo zamjetnim promjenama. Ovaj rad analizira promjene, kako pozitivne, tako i negativne, koje su rezultat turističke aktivnosti, kao i turistički promet Opatije kroz različita razdoblja u 20. i 21. stoljeću.

Ovu sam temu odabrala jer me veže uz moj rodni grad i uspomene iz djetinjstva, kada nisam mogla pojmiti što je turizam. Tada je taj pojam za mene značio samo veliki broj ljudi na jednom mjestu, koji su gušili moj grad. U međuvremenu se moja percepcija turizma uvelike promijenila te danas, kada posjedujem potrebno znanje, odabirom ove teme želim doprinijeti razumijevanju turizma Opatije.

Struktura ovog rada sastoji se od uvoda, opisa atrakcijske turističke resursne osnove grada Opatije gdje će se obraditi čimbenici na kojima se temelji turistička ponuda o kojoj će biti riječi u narednim poglavljima. Analizirat će se opća i turistička povijest grada Opatije koja čini bitan kontekst kako bi rad sam po sebi imao smisla. Povijest će se pratiti kroz četiri razdoblja: prijeratno, između dva rata, poslijeratno i suvremeno. Dalje će se pratiti turistički promet uz tablice i analizu fluktuacije.

2. TURISTIČKA RESURSNA OSNOVA OPATIJE

Turističku resursnu osnovu možemo definirati kao kombinaciju čimbenika na kojoj počiva turistička ponuda jedne destinacije, odnosno, ono što turiste privlači da posjete destinaciju. Kako bismo pobliže utvrdili što je točno turistička resursna osnova, možemo se referirati na definiciju iz Rječnika turizma koja glasi: „Turistički resursi su prirodna ili antropogena dobra koja se mogu gospodarski iskoristiti. Dio su cjeline razvoja određenog geografskog područja, a bogatstvo resursima komparativna je prednost u turističkom i gospodarskom razvoju. Cjelokupna ponuda u turizmu temelji se na atraktivnim svojstvima resursa kojima raspolaže.“ (Čavlek i Vukonić, 2001).

Vujić navodi: „Opatija je tradicionalna turistička destinacija koja je svoju reputaciju stekla povoljnim geografskim položajem, blagom mediteranskom klimom i iznimnim zalaganjem turističkih djelatnika da raznovrsnim sadržajem unaprijede turističku ponudu i ugled Opatijske rivijere.“ (Vujić, 2004: 67).

Prema WTO-u razlikujemo prirodne turističke resurse, kulturno povijesnu baštinu, klimatske uvjete, infrastrukturu i turističke usluge i sadržaje (<https://en.ppt-online.org/276616>, 20.04.2020).

U nekoliko narednih potpoglavlja biti će analizirani navedeni turistički resursi koji sačinjavaju turističku resursnu osnovu Opatije, te će biti pružen uvid u njihov utjecaj na razvoj Opatije kao destinacije.

2.1. GEOPROMETNI POLOŽAJ

Od svih navedenih resursa najvećom prednošću Opatije kao destinacije smatra se njena lokacija, odnosno geoprometni položaj.

Upravo svom geoprometnom položaju Opatija može zahvaliti na kvalitetnom razvoju u području turizma. Znatno joj je u tom razvoju pripomogla blizina velikih urbanih središta te povezanost s Austrijom (Perišić, 2004: 10).

„Za prometno-geografski položaj Opatijske rivijere značajan je i cestovni pravac koji vodi duž naše obale, zvan Jadranska magistrala. U njezinoj je blizini cestovni tunel kroz Učku izgrađen

1981. godine čime se istarski poluotok približio Kvarneru i ostalom dijelu Hrvatske. Za geografski položaj Opatijske rivijere važno je spomenuti i pomorske putove koji prolaze kroz Vela i Srednja vrata i vezuju Riječki zaljev sa svjetskim morem.“ (Turk, 1996: 383).

Prateći povijest opatijskog turizma vidljivo je da kvalitetna prometna povezanost destinacije može znatno utjecati na razvoj turizma te se može odraziti i na profil društva i gospodarstva. Mnogo je povijesnih činjenica iz 19.stoljeća koje idu u prilog važnosti prometne povezanosti za razvoj Opatijske rivijere. Vila Angiolina je sagrađena neposredno nakon otvorenja priobalne ceste koja je spajala Rijeku i Volosko. Društvo Južnih željeznica koje je znatno ulagalo u Opatiju, 1873. godine je izgradilo željezničku prugu koja je povezivala Rijeku, Pivku i Ljubljanu, što je pak rezultiralo izgradnjom hotela Kvarner – prvog opatijskog hotela. Cilj izgradnje pruge bio je povećati dohodak i putnički promet. Promet se nastavio oblikovati prema potrebama turista i prema ondašnjim najnovijim tehničkim mogućnostima. Promet je tada obuhvaćao tri sustava: prvi sustav odnosio se na prometovanje prema najznačajnijim dijelovima emitivnog tržišta, odnosno prema najvažnijim europskim gradovima; drugi dio tvorila je prometna povezanost unutar Rivijere; a treći dio sustava sačinjavala su turistička putovanja od nekoliko dana (kopnom i morem) u destinacije koje su gostima koji su posjećivali Opatijsku rivijeru mogle biti privlačne. Krajem 19.stoljeća Opatija je povezana svakodnevnom direktnom željezničkom linijom s Bečom. Od željezničke postaje u Matuljima do Opatije i ostatka Rivijere vozili su električni tramvaji, automobili i kočije. Električni tramvaj prometovao je na liniji Matulji – Volosko – Opatija – Ičići – Ika – Lovran, a vožnja od prve do posljednje stanice trajala je jedan sat (Mrnjavac, 2004: 52).

„Iz područja Ugarske posjetitelji dolaze željezničkom prugom do Rijeke (izgrađena također 1873.); oni iz srednje Europe koriste željezničku prugu Prag - Trst. U oba slučaja frekvencija polaska je jedan vlak dnevno. Direktno redovite veze kočijom postoje za sve važnije talijanske gradove poput: Trsta, Venecije, Rima sa stajanjem u Bologni i Firenzi, Milana, Torina i Genove. Opatija je bila ishodište frekventnoga linijskoga putničkoga prijevoza morem. Najznačajnije linije bile su one prema:

- Veneciji (2 - 3 puta tjedno; trajanje putovanja 10 sati)
- Anconi (2 puta tjedno; trajanje putovanja 14 sati).

Linija za Anconu bila je izuzetno značajna jer se na nju nastavljao vozni red brzoga direktnoga putničkoga vlaka za Rim, s mogućnošću nastavka putovanja vlakom za druge

sjevernotalijanske gradove. Iz Opatije započinjao je učestali linijski prijevoz morem za obalna mjesta i gradove u Kvarnerskom zaljevu i to za:

- Rijeku (6 - 8 puta dnevno; trajanje putovanja 35 minuta);
- Lovran (5 - 8 puta dnevno);
- Pulu (3 puta tjedno, s pristajanjem na Brionima);
- Rabac (3 puta tjedno);
- Trst (1 puta tjedno);
- Lošinj (2 puta tjedno);
- Zadar s pristajanjem u Rijeci (2 puta tjedno).“ (Mrnjavac, 2004: 52-53).

Bivali su također organizirani izleti koji su trajali nekoliko sati do maksimalno jednog dana u mjesta na otocima Krk, Cres, Lošinj, Rab i Susak. Svakih dvadeset minuta nudio se i linijski prijevoz automobilima i autobusima prema Rijeci, Učki i Trstu. Kopneni izleti nudili su se uglavnom u mjesta koja su bila blizu Opatiji s uključenom Postojnskom jamom. Bio je moguć najam motocikala, čamaca, a pojavom zračnog prometa rodila se mogućnost najma hidroplana. Poslovima koji su uključivali organizaciju turističkih putovanja, prodaje karata za putovanja, te promocijom, upravljale su turističke agencije koje su se specijalizirale u pojedinim poslovima (Mrnjavac, 2004: 53).

Danas u Opatiju turisti pristižu najčešće automobilima i zrakoplovima. Automobilom se može do Opatije iz tri pravca: preko Slovenije (Ljubljana – Postojna – GP Rupa – Opatija), preko Italije (Trst – GP Kozina – GP Pasjak – Rupa – Opatija) i preko Zagreba (autocesta A1 Zagreb – Karlovac – Rijeka – Opatija). Što se tiče zrakoplova, za dolazak do Opatije preporučuje se šest zrakoplovnih luka koji su najbliže Opatiji, a to su: Zračna luka Rijeka na otoku Krku (45 km od Opatije), Zračna luka Pula (100 km od Opatije), Zračna Franjo Tuđman Zagreb (190 km od Opatije), Aeroporto Ronchi dei Legionari u Trstu (110 km od Opatije), Aerodrom Brnik u Ljubljani (130 km od Opatije) i Aeroporto Marco Polo u Veneciji (250 km od Opatije). (<http://www.visitopatija.net/hr/kako-doci> , 24.04.2020.).

Iz ovog poglavlja možemo zaključiti kako je za destinaciju iznimno važno imati razvijene prometne puteve koji ju povezuju s emitivnim tržištima i većim urbanim cjelinama, te da je ta ista destinacija pristupačna iz što više prometnih pravaca pomoću raznih prijevoznih sredstava. Također možemo primijetiti da pozicija jedne destinacije igra veoma važnu ulogu u njenome razvoju.

2.2. PRIRODNI RESURSI

Kada je riječ o prirodnim resursima, onaj najpoznatiji u blizini Opatije je zasigurno park prirode Učka.

„Park prirode Učka obuhvaća istoimenu planinu i dio područja Ćićarije, a smješten je uz obalu sjevernog Jadrana na jednoj od najsjevernijih točaka Mediterana, te veže Istru i kontinentalni dio Hrvatske. Vrijednosti zbog kojih je Učka proglašena parkom prirode poznate su već odavno, a leže u njenom reljefu i neposrednoj blizini mora, što je uvjetovalo razvoju specifične klime te bujne šumske vegetacije. Tome valja dodati bogata livadna i druga antropogena staništa na kojima nalazimo brojne endemske, ugrožene i zaštićene biljne i životinjske vrste.“ (<http://www.pp-ucka.hr/o-parku/> , 24.04.2020.).

Opatija je također poznata po svojim prostranim parkovima i zelenim površinama.

„Opatija svojim raznolikim zelenilom stvara dojam golemog vrta. Hortikultura, biološka, estetska i ekonomska vrijednost parka bile su razlogom da su rješenjem od 09. siječnja 1968. godine Republičkog Zavoda za zaštitu spomenika prirode proglašeni spomenikom parkovne arhitekture i to park Angiolina, park Sv. Jakov i park Margerita. Po svom položaju najznačajniji su parkovi Angiolina i Sv. Jakov koji se nalaze u samom centru grada na površini od 3,38 ha između ulice M. Tita i mora.“ (Brajković i Tomašić, 2004: 91).

Uz Učku i parkove, važno je spomenuti i opatijska šetališta, koja nemaju samo ulogu atrakcije, već i zdravstveni značaj zbog morskog aerosola i bogate vegetacije koja ih okružuje.

Šetnica koja se nalazi uz obalu nosi ime Obalno šetalište Franza Jozefa I. i proteže se od Voloskog do Lovrana, u dužini od 12 kilometara. Opatijska šetališta općenito su poznata ne samo na lokalnoj, već i na svjetskoj razini, ponajviše zbog mnogih doživljajnih mogućnosti koje nude, kao što su prekrasne panorame krajolika, mora i obale. Šumsko šetalište Carmen Sylva nalazi se iznad same Opatije, a odlikuje se osebujnom vegetacijom. Opatijska šetališta, a naročito obalni put, neosporne su atrakcije koje pružaju mnogo mogućnosti kod iskorištavanja resursa i valorizacije (Brajković i Tomašić, 2004: 92).

2.3. KLIMATSKI UVJETI

Opatija svoju tradiciju lječilišnog odredišta duguje klimatskim uvjetima.

Opatijski klimatski elementi upućuju na elemente povoljne prirodne sredine u kojoj nema velikih temperaturnih oscilacija. Prosječne zimske mjesečne temperature su 6°C (osim u mjesecu siječnju), što ukazuje na blage zime u Opatiji, odnosno toplu verziju mediteranske klime. Činjenica da broj hladnih dana (s temperaturom ispod ništice) ne prelazi brojku od 15 dana godišnje, ukazuje na blagost opatijske zime. Upravo je ovakva ugodna klima bila jedan od najznačajnijih motiva začetka turizma u Opatiji u 19. stoljeću. Tada se turizam u Opatiji razvijao na poticaj ljudi koji su dolazili iz dijelova Europe gdje vremenski uvjeti nisu bili toliko povoljni. Ljetna vrućina podnošljivija je u Opatiji. Klima je pri temperaturama oko 20 °C veoma ugodna, a sparina se osjeća tek kada temperatura premaši 24 °C, i upravo je radi toga opatijski teritorij pogodan za rehabilitaciju pojedinih vrsta bolesnika. Prosjek dana u godini kada su noći tople je dvadeset, dok je toplih dana kada temperatura iznosi 30 °C ili više samo dvadeset i dva. Poznato je da temperature znatno utječu na kupališnu sezonu, a nju određuju temperature zraka i mora iznad 18 °C. Referirajući se na to, u Opatiji kupališna sezona započinje u lipnju, a završava krajem rujna. Klimatski resurs koji ne smijemo zaboraviti napomenuti je insolacija, odnosno broj sunčanih sati. Taj broj u Opatiji iznosi visokih 2053 godišnje, na što znatno utječe visina Učke. Bitno je napomenuti i koliko malo oblačnih dana ima u Opatiji, svega tri do četiri dana mjesečno. Što se tiče vjetrova, na opatijskom području malo su zastupljeni jaki i olujni vjetrovi, a kada ih ima oni su slabiji nego u ostalim dijelovima kvarnerske rivijere, što predstavlja značajnu prednost u razvoju turizma ovog područja. Najučestaliji vjetar je jugozapadnjak. Što se tiče kiše, nju nosi jugo, ali i visina Učke igra veliku ulogu u količinama padalina, koje radi nje znaju biti dosta visoke. Sve u svemu, Opatijska topla i blaga klima je važan resurs u razvoju područja. Ona je prikladna za razvijanje lječilišta, odmarališta te za boravak svih onih koji se bave sportskim ili rekreacijskim aktivnostima. (Turk, 1996: 383-386).

Sažeto, možemo zaključiti da je opatijska mediteranska klima s blagim zimama i ugodnim ljetima s visokim brojem sunčanih sati temelj za lječilišne i rekreacijske aktivnosti, koje čine osnovu razvoja ove destinacije.

2.4. KULTURNO – POVIJESNA BAŠTINA

Kulturno – povijesna baština jedne destinacije jedan je od faktora prepoznatljivosti i posebnosti na turističkom tržištu.

Prema riječima Hrvatskog ministarstva kulture: „Kulturna baština, materijalna i nematerijalna, zajedničko je bogatstvo čovječanstva u svojoj raznolikosti i posebnosti, a njena zaštita jedan je od važnih čimbenika za prepoznavanje, definiranje i afirmaciju kulturnog identiteta.“

([https://min-kulture.gov.hr/?id=349&pregled=1&datum=Wed%20Jan%2023%202019%2017:02:19%20GMT+0100%20\(srednjoeuropsko%20standardno%20vrijeme\)](https://min-kulture.gov.hr/?id=349&pregled=1&datum=Wed%20Jan%2023%202019%2017:02:19%20GMT+0100%20(srednjoeuropsko%20standardno%20vrijeme)), 29.4.2020.).

„Kulturnu baštinu čine pokretna i nepokretna kulturna dobra od umjetničkoga, povijesnoga, paleontološkoga, arheološkoga, antropološkog i znanstvenog značenja. Arheološka nalazišta i arheološke zone, krajolici i njihovi dijelovi koji svjedoče o čovjekovoj prisutnosti u prostoru. Nematerijalni oblici kulturne baštine i pojave čovjekova duhovnog stvaralaštva u prošlosti kao i dokumentacija i bibliografska baština i zgrade, odnosno prostori u kojima se trajno čuvaju ili izlažu kulturna dobra i dokumentacija o njima. Vrijednosti kulturne baštine prepoznajemo kao starosne, povijesne, kulturne, umjetničke i autentične.“ ([https://min-kulture.gov.hr/?id=349&pregled=1&datum=Wed%20Jan%2023%202019%2017:02:19%20GMT+0100%20\(srednjoeuropsko%20standardno%20vrijeme\)](https://min-kulture.gov.hr/?id=349&pregled=1&datum=Wed%20Jan%2023%202019%2017:02:19%20GMT+0100%20(srednjoeuropsko%20standardno%20vrijeme)), 29.4.2020.).

Dio znamenitosti koje pripadaju opatijskoj kulturno-povijesnoj baštini, a odabrane su za obradu u ovom radu su:

- Amerikanski vrtovi u Opatiji
- Arhitektonski sklop Evangeličke crkve
- Crkva sv. Jakova
- Hrvatski muzej turizma
- Urbanistička cjelina grada Opatije (<https://bus.hr/hrvatska/kulturna-dobra-grada-opatije/>, 29.4.2020).

Opatijski Amerikanski vrtovi nematerijalno su kulturno dobro koje je stavljeno pod preventivnu zaštitu u 2016. godini. Ove vrtove izgradio je u prvoj polovici dvadesetog stoljeća Mađar Mihaly Pal Kuczor u čast svoje supruge. Vrtovi nose ime amerikanski radi kontinenta gdje je Kuczor stvorio svoje poslovno carstvo. Oblik vrtova je terasast sa predivnim pogledom

na Kvarnerski zaljev. Vrtovi su pokazatelji moderne s elementima historicizma (http://www.parkovi-opatija.hr/amerikanski_vrtovi, 29.4.2020).

Slika 1: Amerikanski vrtovi

Izvor: http://www.parkovi-opatija.hr/amerikanski_vrtovi (29.4.2020)

Arhitektonski sklop Evangeličke crkve je sakralno-profana graditeljska baština, djelo arhitekta Carla Seidla, nastala 1904. godine u Opatiji. Nastala je na uzdignutoj poziciji iznad vrtne površine koja je uređena u duhu romaničkih stilskih osobina. Pročelje same crkve izgrađeno je od opeke i klesanog kamena u neoromaničkom stilu. Crkva je originalna jer je autor u njoj sjedinio više stilskih elemenata koje je uskladio s elementima tipičnim za liburnijsko podneblje te značajkama liturgije. Arhitektonski sklop Evangeličke crkve je zaštićeno nepokretno kulturno dobro (<https://bus.hr/hrvatska/kulturna-dobra-grada-opatije/>, 29.4.2020).

Za **Crkvu sv. Jakova** se pretpostavlja da je podignuta oko 1420. godine od strane benediktinaca prebjeglih iz samostana Sv. Petra u Rožacu. Poznato je da je upravo ova opatija zaslužna za ime čitavog naselja. Crkva danas ne izgleda onako kakva je bila izvorno. Nju je pregradio Opat Šimun godine 1506. čemu svjedoči natpis nad portalom. Pred kraj osamnaestog stoljeća crkva je temeljito renovirana, a 1930-ih znatno proširena. U crkvi se može vidjeti replika reljefa "Pietà", kipara Ivana Meštrovića (<http://moja.opatija.net/hr/atrakcije/crkva-sv-jakova>, 29.4.2020).

Hrvatski muzej turizma aktivno djeluje od 2007. godine. Bavi se baštinom (materijalnom i nematerijalnom) koja se odnosi na turizam i obuhvaća prostor cijele Hrvatske. Sjedište muzeja je već ranije spominjana vila Angiolina. Građa koja se nalazi u muzeju svjedoči osebujnoj

povijesti hrvatskog turizma koja može biti sadržaj turističke ponude i važan dio povijesti na nacionalnoj razini. Muzej je zaštićeno nepokretno kulturno dobro u Republici Hrvatskoj (<https://bus.hr/hrvatska/kulturna-dobra-grad-opatije/>, 29.4.2020).

Urbanistička cjelina grada Opatije zaštićena je povijesna cjelina koja obuhvaća prve tradicionalno sagrađene kuće na prostoru od Škrbića pa sve do Slatine. Kuće su smještene na određenoj udaljenosti od mora te predstavljaju jedinstvenu arhitekturu 19. i 20. stoljeća. Malo naselje počelo se širiti tek sredinom 19. stoljeća kada je pokrenut turistički razvoj na području Opatije. U kratkom vremenskom roku Opatija je postalo mondano lječilište te zimovalište imućnijeg sloja građanstva i aristokrata. Mjesto je izgradio svoj prepoznatljivi identitet zahvaljujući luksuzno-povijesnim i secesijskim vilama, pansionima te na kraju i lječilištima koja su u pravila bila okružena parkovima i vrtovima s florom tipičnom za mediteransko podneblje Ova cjelina je zaštićeno nepokretno kulturno dobro (<https://bus.hr/hrvatska/kulturna-dobra-grad-opatije/>, 29.4.2020).

Slika 2: Opatija i djevojka s galebom

Izvor: <https://www.livecamcroatia.com/hr/lokacija/opatija> (29.4.2020.)

Kako bi se znanstveno usustavilo ovo poglavlje korištena je knjiga Eduarda Kušena "Turistička atrakcijska osnova".

Kušen navodi: "Turistička resursna osnova dio je cjelokupne gospodarske resursne osnove određenog prostora, koja osim turističke atrakcijske osnove kao temeljnog turističkog resursa, sadrži i ostale izravne turističke resurse te neizravne turističke resurse." (Kušen, 2002:15)

Laički, može se reći da su turistički resursi zapravo određena sredstva koja jedna destinacija posjeduje i koje može iskoristiti u svrhu razvoja turizma.

Turističku resursnu osnovu možemo podijeliti na tri vrste, a to su temeljni turistički resursi (turistička atrakcijska osnova), ostali izravni turistički resursi te neizravni turistički resursi (Kušen, 2002:17).

Atrakcije odabrane u ovom poglavlju su nepokretna turistička dobra, koja prema Kušanovoj klasifikaciji spadaju među temeljne turističke resurse, odnosno u potencijalne i realne turističke atrakcije destinacije.

Potencijalne i realne turističke atrakcije su one zbog kojih turisti odlučuju posjetiti neku destinaciju ili lokalitet. Temelje se na pretpostavci da se bez njih na nekom lokalitetu turizam ne bi zapravo mogao ni razviti. Upravo ove turističke resurse možemo definirati kao temeljnim i najznačajnijim faktorom turističke ponude. (Kušen, 2002:18)

Dakle, možemo zaključiti da kulturno-povijesna baština grada Opatije sačinjava njenu turističku resursnu osnovu te na njoj temelji većinski dio svoje turističke ponude. Ona je značajan faktor iz razloga što turistima stoji na raspolaganju kao zanimljivost koju mogu posjetiti i uz pomoću koje mogu otkriti više o destinaciji u kojoj borave. Važno je da destinacija može ponuditi i zanimljiv kulturni sadržaj, a ne samo proizvod "sunce i more".

3. KRATKA POVIJEST TURIZMA OPATIJE

Turizam u Opatiji ima dugu povijest. Opatija je kao destinacija dugi niz godina bila izložena mnogim promjenama, kao što su promjene u državi, infrastrukturne promjene, demografske promjene, kao i sve ostale promjene koje su utjecale na njenu povijest te ju oblikovale, doprinijevši današnjoj slici Opatije. O spomenutim će promjenama biti riječi u narednim poglavljima koja su podijeljena na četiri perioda: prijeratni, međuratni, poslijeratni i suvremeni period.

„Promatrano vremensko razdoblje obilježili su tri ratna razdoblja koja bilježe stagnaciju poduzetničkih pothvata u izgradnji smještajnih kapaciteta, ali i razdoblja vrlo intenzivne aktivnosti u stvaranju istih (npr. intenzivna izgradnja smještajnih kapaciteta šezdesetih godina 20. st.).“ (Zadel i Rudan, 2015: 143).

„Prema Blaževiću, za Opatiju i njen turistički nastanak su u tim početnim fazama bitni: izgradnja prve turističke vile, vođenje prve statistike posjetitelja, otvaranje prvog izrazito turističkog hotela, proglašenje prvog primorskog klimatskog lječilišta (4. ožujka 1889.) i donošenje prvog lječilišnog kodeksa koji je regulirao plaćanje boravišne pristojbe. Ovo su temelji turističkog razvoja turizma, ali te zasluge idu i poduzeću Južnih željeznica kojemu je bilo u cilju da se Opatija razvije u zimsko boravište austrijske gospode.“ (Zadel i Rudan, 2015: 146).

Opatija je kroz svoju povijest preusmjerila u svoju korist sve promjene koje su se zbivale, kako bi unaprijedila svoj turistički promet uz niz inovacija kao što su gradnja smještajnih kapaciteta i novih prometnih infrastruktura. Tako je poboljšala kvalitetu destinacije te ju učinila primamljivijom i pogodnijom za turističku potrošnju. Među svim ovim događajima, najvažniji za Opatiju bio je proglašenje klimatskim lječilištem, te je upravo taj događaj Opatiji dao vjetar u leđa da privuče novu klijentelu koja se sastojala od ljudi koji su u ono vrijeme bili važne ličnosti. Opatija je pod tim okolnostima stekla važnu titulu u svijetu turizma koju je definitivno i opravdala.

3.1. PRIJE PRVOG SVJETSKOG RATA

Opatija je sredinom i krajem 19. stoljeća imala izrazito važnu poziciju u razvoju turizma na kvarnerskoj obali i šire, zbog čega joj je i dodijeljen naziv pionira razvoja turizma u Hrvatskoj. Poduzeće koje se bavilo poticanjem razvoja turizma na području regije istarskog poluotoka bilo je *Südbahn* (Društvo južnih željeznica). Njihov cilj bio je graditi smještajne kapacitete koji bi potaknuli prometovanje željeznicom u destinacije poput zimovališta Semmering u Austriji ili u Opatiju. Svaki novi dio izgrađene pruge omogućavao je razvoj nove turističke destinacije, što je prvobitno uključivalo izgradnju smještajnih kapaciteta i ugostiteljskih objekata kao temelj turističke ponude. Upravo je izgradnja riječke pruge bila prekretnica da se Opatija razvije kao austrijska rivijera koja je će potom poslužiti kao središte razvoja zdravstvenog i lječilišnog turizma u tom području o čemu će nešto više riječi biti u poglavljima u nastavku.

Događaj koji trajno obilježava početak turizma na opatijskom tlu odvio se 1844. godine. Te godine riječki veletrgovac i patricij Iginio Ritter Von Scarpa gradi Villu u stilu ljetnikovca, kojoj dodjeljuje ime Angiolina, po svojoj supruzi. Ljetnikovac je sagrađen u stilu „jadranskog bidermajera“. O važnosti ovog događaja i same ville u veliko govori činjenica da su među prvim gostima Ville Angioline bili hrvatski ban Josip Jelačić sa svojom suprugom i austrijska carica Maria-Ana (supruga Ferdinanda I.) (Zadel i Rudan, 2015: 145).

Godinu dana nakon izgradnje Ville Angioline, Scarpa počinje uređivati vrt veličine skoro 52.000 metara kvadratnih oko same ville. Raskošni park sadržavao je brojne vrste egzotičnog drveća i bilja koji su pomorci donosili iz raznih dijelova svijeta. Ugođaj koji su pružali vila i park blagdanima su privlačili brojne kočije (i do 50 kočija dnevno) pune izletnika koji bi dolazili iz Rijeke u Opatiju. Oko 40 godina kasnije u ovom parku zasađena je japanska kamelija koja će kasnije postati simbolom grada Opatije (Blažević, 1994: 17).

Slika 3: Villa i park Angiolina

Izvor: <https://conventusadria.com/destinations/opatija/>, 15.4.2020

Slijedeći ključni događaj za razvoj opatijskog turizma zbio se 1883. kada se nakon udruživanja austrijskog Društva južnih željeznica s nekolicinom drugih društava (Međunarodna kola za spavanje i ostala društva uz poticaj države) krenulo u izgradnju hotela Kvarner. Hotel je dovršen 1884. godine u rekordnih devet mjeseci, što je za ono doba bilo izniman uspjeh (Zadel i Rudan, 2015: 146).

Pored hotela otvoren je paviljon koji je sadržavao grijanu morsku vodu za kupanje za vrijeme hladnijih dijelova godine.

„Vanjštinu hotela “Kvarner“ i njegove interijere osmislili su arhitekt Wilhelm i visoki inspektor Južnih željeznica Oswald Meese. Hotel pruža vrhunski standard i ujedno je najstariji objekt te vrste na Jadranu.“ (Blažević, 1994: 18).

Kod izgradnje hotela Kvarner možemo se osvrnuti na prvu etapu razvoja turizma koja je trajala od sredine 19. stoljeća pa sve do kraja Prvog svjetskog rata. Za tu fazu tipična je znatna izgradnje novih smještajnih kapaciteta, pojava novih turističkih mjesta, te orijentacija ka moru (Jadrešić, 2010: 23).

Slika 4: Hotel Kvarner

Izvor: <https://www.uniline.hr/hrvatska/hotel/remisens-premium-hotel-kvarner-opatija.php>, 15.4.2020

Pet godina nakon otvorenja hotela Kvarner slijedi prekretnica u daljnjem razvoju turizma na Kvarnerskoj rivijeri te događaj koji je trajno izgradio Opatiju kao poznatu destinaciju. Razlog tome je bilo proglašenje Opatije službenim klimatskim lječilištem.

„Radom dr. Henricha Noe Opatijskim Zemaljskim zakonom 4. ožujka 1889. biva proglašena lječilištem, dok poduzeće “Južna željeznica“ osniva zasebni odio za svoje “lječilišne ustanove“ koji prerasta u lječilišnu komisiju Opatije na čelu s dr. Glaxom i njegovim zamjenikom dr. Štangerom.“ (Miškulin, 1994: 28).

Doktor Julius Glax bio je jedna od najvažnijih osoba koje su bile zaslužne za razvitak Opatije kao zdravstvenog i kupališnog centra (Fischinger, 2007: 54).

„Julius Glax bio je opatijski liječnik, glavni liječnik Sanatorija Južnih željeznica i austrijskog Crvenog križa. Uz to je bio član Povjerenstva Zdravstvenog centra u Opatiji, predsjedatelj različitih društava i autor stručnih članaka i knjiga.“ (Fischinger, 2007: 54).

Zahvaljujući prirodnim resursima i profesoru Juliusu Glaxu, Opatija se iz malog obalnog naselja preobrazila ne samo u lječilište, već i u glamurozno odmaralište međunarodnog značaja (Fischinger, 2007: 53).

U prijeratnom razdoblju, početkom dvadesetog stoljeća, Opatija je već raspolagala s desetak hotela, 83 vile, 44 pansiona i pet kupališta. Najveći broj gostiju do prvog svjetskog rata Opatija doseže 1912. godine kada je broj turista bio 54,696 (Avelini Holjevac, Peršić, Ilić, 1994: 79).

Ovo je razdoblje bilo tek začetak razvoja Opatije kao turističke destinacije, odnosno uspostavljanje temelja koji će kasnije pogodovati razvijanju jedne od najpopularnijih destinacija na Jadranu i šire.

3.2. IZMEĐU PRVOG I DRUGOG SVJETSKOG RATA

Razdoblje između dva svjetska rata je period kada je turizam u Opatiji zamro, dok Opatija, kakva je bila poznata do tada, pod prisilom u potpunosti mijenja svoj oblik turističke ponude.

„Prvi svjetski rat i njegove posljedice negativno se odražavaju na turizam, tako da Opatija ulazi u razdoblje dekadanse koje se proteže sve do 1946. godine.“ (Miškulin, 1994: 29).

Prvi svjetski rat nije narušio samo turističku tradiciju grada Opatije nego je usporio turistički i ekonomski razvoj u ostatku Europe i svijeta.

„U I. svjetskom ratu sudjelovalo je 36 država od ukupno njih 54, a rat se vodio na teritoriju 14 država. Bile su uništene goleme količine materijalnih dobara, smrtno su stradali i ranjeni milijuni ljudi.“ (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=59137>, 24.4.2020.).

Završetkom Prvog svjetskog rata započinje stagnacija razvoja ekonomije i turizma. Prijelomna godina koja je prouzrokovala mnogo promjena bila je 1918., kada dolazi do raspada Austro-Ugarske Monarhije, a Opatija, zajedno s cijelim Kvarnerom, biva pripojena Kraljevini Italiji (Zadel i Rudan, 2015: 164).

Uslijed gore navedenih promjena, Opatija bilježi nevjerojatno brz pad broja turista potaknut namjerama talijanske vlade da obezvrijedi Opatiju kao razvijeno lječilišno i turističko središte. To je učinjeno smanjivanjem statusa Opatije od klimatskog lječilišta na “klimatsku kupališnu stanicu“, dok tek 1933. biva proglašena “turističkim boravištem“ (Miškulin, 1994: 30).

Razdoblje talijanske vladavine okarakterizirano je značajnim padom turističkog prometa te smanjenih ulaganja u već postojeće smještajne kapacitete u Opatiji. Stagniraju investicije u izgradnju novih kapaciteta te se svi novi turisti usmjeravaju prema kupalištima u susjednoj Italiji (Zadel i Rudan, 2015: 164).

Pretpostavlja se da je degradacija Opatije posljedica umanjivanja važnosti hrvatske i slovenske javnosti te zatvaranja škola, javnih ustanova, kao i talijanizacije hrvatskih imena, nakon čega je uslijedio i drastičan egzodus hrvatskog stanovništva (<http://www.istriasan.com/istra/povijest>, 24.4.2020.).

S gubitkom svojeg uglednog statusa lječilišta, pretvaranjem postojećih sanatorija u nove hotele, zapuštanjem dosadašnjih hotela, prestankom investiranja u drugačije i novije sadržaje i smještajne objekte, imidž Opatije opada rapidno, što rezultira orijentacijom na turiste koji su manje zahtjevni kako bi se moglo ostvariti više profita. Ovo je period kada se u Opatiji počinje razvijati masovni turizam jer se pokušavao potaknuti dolazak što više gostiju koji su turističku uslugu spremni kupiti po nižim cijenama, te usmjerenost isključivo na ljetnu kupališnu sezonu čije je trajanje bilo tri mjeseca i u tom razdoblju trebalo se zaraditi kako bi se pokrili troškovi koji su se zbrajali tokom cijele godine (Miškulin, 1994: 29).

U tom periodu u Opatiji se počinje javljati sezonalnost. „Sezonalnost je fenomen svojstven prirodi i društvu. Pojmovno sezonalnost podrazumijeva cikličke varijacije u kretanju neke pojave, odnosno ponavljanje identičnoga ili sličnoga uzorka svake kalendarske godine u približno isto vrijeme.“ (Kozic, 2013: 471).

U Opatiji se glavna sezona odvijala zimi. U tom razdoblju u Opatiji su najviše boravili gosti koji su posjećivali jedno od tadašnjih mnogobrojnih opatijskih lječilišta, ili oni koji su jednostavno došli provesti hladnu zimu na mjesto gdje je klima bila znatno blaža. Za Opatiju tada ljetna i kupališna sezona nisu bile u prvom planu. Opatija se okreće ljetnoj sezoni tek kada biva osiromašena za zdravstveni značaj svog turizma od strane talijanske vlasti. U tim uvjetima Opatija nije imala drugog izbora nego se orijentirati na ljetnu kupališnu sezonu (Zec, 1998: 52-53).

Na sve navedeno, između 1929. i 1933. godine nadovezuje se jedna od najvećih svjetskih ekonomskih kriza, s kojom je došlo do pada kupovne moći potrošača i smanjene potražnje za svim sekundarnim potrebama u koji se ubraja i potreba za putovanjem. Svi ranije naznačeni negativni učinci zajedničkim su djelovanjem znatno smanjili broj gostiju, koji između dva svjetska rata nikada nije premašio rekordnu sezonu iz 1912. godine. (Miškulin, 1994: 29)

Između dva rata turizam u Opatiji ušao je u razdoblje stagnacije i susreo se s mnogim izazovima. Za vrijeme talijanske vlasti radilo se na tome da se Opatiju obezvrijedi kao destinaciju smanjivši njen status sa klimatskog lječilišta na turističko boravište. Posljedično Opatija se suočava s padom dolazaka i noćenja. Italija se potrudila da se Opatiju kao destinaciju obezvrijedi kako bi

preusmjerili turiste u svoje krajeve. Opatiji nije ostalo mnogo izbora u toj situaciji, te da se spasi kao destinacija okreće se ljetnoj sezoni i kupališnom turizmu, što automatski za sobom vuče pojam sezonalnosti. Za Opatiju to predstavlja problem jer se inače glavna sezona odvijala zimi, a tada nisu imali drugog izbora nego orijentirati se ka ljetnoj kupališnoj sezoni.

3.3. NAKON DRUGOG SVJETSKOG RATA

Može se reći da je nakon Drugog svjetskog rata u Opatiji počelo ponovno buđenje turizma.

Četiri godine od kraja rata (1949. godine) osnovana je putnička agencija imena “Kvarner Express“ uz pomoću koje se radilo na adaptaciji i revitalizaciji već postojećih hotela te na gradnji novih hotela koji su bili više kategorije u odnosu na prethodne. Simultano se radi i na obnavljanju vrijednosti Opatije kao lječilišta. Tu vrijednost pokušavaju vratiti osnivanjem Zavoda za talasoterapiju 1959. godine koji se tada opredjeljuje za liječenje bolesti dišnih puteva i posljedica infarkta, miokarda te reumatizama (Miškulin, 1994: 30).

Neupitno je da je Opatija završetkom Drugog svjetskog rata zabilježila napredak koji je vidljiv iz podataka koji se odnose na naredne sezone, pogotovo tokom zlatnog doba turizma osamdesetih godina, kada cjelokupni turistički sektor doživljava procvat. No, nažalost, glavna obilježja turističke sezone i dalje ostaju ljetni i masovni turizam te Opatiju nastavljaju posjećivati turisti koji su niže platežne moći (Miškulin, 1994: 30).

Unatoč trudu ponovnog buđenja Opatije kao lječilišnog centra osnivanjem Thalassotherapie, ona nije uspjela u potpunosti ponovno izgraditi i održati svoj nekadašnji prepoznatljivi imidž lječilišta. U tom trenutku Opatija je morala naći drugi način kako privući turiste i kako ostvariti profit. Opatija tada postaje jedna od mnogobrojnih kupališnih destinacija koju je preuzeo masovni turizam. Ona postaje znatno sezonski osjetljiva s obzirom da je sada sva pažnja svedena isključivo na kupališnu sezonu. No, Opatija se snašla razvijanjem još jednog oblika turizma po kojem je u novije doba postala prepoznatljiva i koji joj je omogućio da ne bude rob sezonalnosti već da i tokom zime postane idealan domaćin. Taj specifični oblik turizma koji je Opatija implementirala u svoju ponudu je kongresni turizam, odnosno, poslovni turizam.

Poslovni turizam danas predstavlja jedan od najbrže rastućih oblika turističkoga tržišta. U svijetu se smatra veoma ozbiljnom granom turizma s obzirom da predstavlja priliku za

susretanje ljudi, razmjenu poslova, znanstvenih spoznaja, a ujedno i priliku za promociju turističke ponude (Alkier Radnić, 2013: 541).

Povijest Opatije kao kongresnog centra seže davno u 1885. godinu kada je na inicijativu Freidricha Schülera i njegovog Društva Južnih željeznica u Opatiji održan prvi kongres liječnika balneologa. Na tom kongresu raspravljalo se o tome treba li Opatija postati ljetovalištem ili treba biti proglašena klimatskim lječilištem. Godine 1894. u Opatiji se susreću car Franjo Josip I. i švedski kralj Oscar II, a 1904. godine dr. Julius Glax ponovno okuplja balneologe u Opatiji na Kongresu austrijskih balneologa, no ne posljednji put. Godine 1908. održao se IV. Međunarodni kongres za talasoterapiju. Deset godina nakon, u Opatiji se odvio jedan od najvećih događaja za taj dio povijesti. Pakt Njemačke, Austro-Ugarske i Italije dogovoren je u travnju 1914. godine upravo u Opatiji. Kada se Europa oporavila nakon rata, Opatija ponovno ugošćuje važne kongresne skupove, kao što je bio Nacionalni kongres hotela i turizma Italije 1933. Krajem II. svjetskog rata, Opatija počinje sve više razvijati kongresni turizam i samim time postaje domaćin brojnih značajnih domaćih i međunarodnih skupova. Godine 1954. ponovno je ugostila Međunarodni kongres o hidroklimi i talasoterapiji, a održao se i kongres Međunarodne rukometne federacije. Značajna godina bila je 1971., kada opatijski Grand Hotela Adriatic prvi na području grada gradi veliki kongresni kapacitet, odnosno, kongresnu dvoranu. Prvi susret koji se održao povodom otvorenja bio je Kongres Svjetske skijaške federacije (<https://www.opatija-convention.com/povijest/>, 25.4.2020.).

„Važnost Opatije kao kongresne destinacije odražava se u činjenici da je krajem 60-tih i početkom 70-tih godina 20. stoljeća u njoj bilo sjedište Meditercongressa, Međunarodnog udruženja organizacija i kongresnih gradova zemalja zainteresiranih za Mediteran, koje je okupljalo tridesetak članica. Interesi udruženja, koje je osnovano 9. ožujka 1968. godine u Veneciji, bili su zajednička promocija članica sa svrhom povećanja broja kongresnih događanja.“ (<https://www.opatija-convention.com/povijest/>, 25.4.2020.).

Nakon Drugog svjetskog rata Opatija se počinje oporavljati od štete koja joj je nanesena u razdoblju ratovanja. No, koliko god je truda bilo uloženo, Opatija nije mogla pobjeći od statusa kupališne destinacije na kojoj se tada već bila ozbiljno provodio masovni turizam. Oblik turizma koji se pojavio na opatijskom području i koji joj je pružio priliku da se makar malo odmakne od sezonalnog karaktera nosi naziv poslovni turizam, odnosno, kongresni. Opatija je već 1885. godine počela razvijati kongresni turizam, no on je procvjetao u Opatiji 70-ih godina.

3.4. SUVREMENO DOBA – OD OSAMOSTALJENJA REPUBLIKE HRVATSKE

Kontinuirani porast broja turista i razvoj turizma u Opatiji omeo je Domovinski rat.

„Ratna zbivanja početkom 90-ih godina 20. stoljeća na prostorima republika bivše Jugoslavije uzrokovala su, kako smanjenje dolazaka turista, tako i značajan pad broja noćenja u svim smještajnim kapacitetima. Tijekom Domovinskog rata u Hrvatskoj mnogi su smještajni objekti primili izbjeglice i prognanike te su nakon rata često ti objekti bili u vrlo lošem izdanju za daljnji turistički razvoj.“ (Zadel i Rudan, 2015: 177).

„Nakon rata, tj. nakon 1996. godine, te stabilizacijom političke situacije, kao i rastom sigurnosti gostiju, polagano je počeo rasti broj dolazaka i noćenja te kreću novi investicijski projekti, kako bi se smještajni kapaciteti prilagodili novim zahtjevima suvremenog turističkog tržišta (osobito uređenje smještajnih kapaciteta, što podrazumijeva investicije u smještajne kapacitete, klimatizaciju, wellness ponudu, animaciju, itd.).“ (Zadel i Rudan, 2015: 177-178).

Kako se raspala Jugoslavija, tako se napustilo tadašnje predratno društveno vlasništvo poduzeća te se provodi privatizacijski proces te uvodi tržišna ekonomija koje svojom pojavom osim pozitivnih pojava donose i niz problema vezanih uz provedbu. Pretvorbom su poduzeća prelazila u dionička društva ili društva s ograničenom odgovornošću s vlasnicima koji su bili poznati. Godine 1996. propisan je zakon o privatizaciji (s promjenama iz 1997. i 2001.) te su uspostavljeni kriteriji prema kojima se privatizira imovina koja nije ranije bila privatizirana tokom pretvorbe. Privatizacija hotelskih objekata odvijala se sporije radi osnovnog kapitala koji je nosio veliku vrijednost, ali i zato što je mnogo hotela bilo devastirano (Zadel i Rudan, 2015: 177).

Tijekom 1992. dolazi do promjena elemenata vođenja statističke evidencije na području Opatijske rivijere zbog koje dolazi do razlika u evidenciji turističkih dolazaka i noćenja jer su Lovran i Mošćenička Draga tada odvojeni i postali samostalne općine, čime zasebno bilježe ove statističke pokazatelje. To automatski rezultira statističkim, ali ne i stvarnim smanjenjem brojem noćenja u turističkoj statistici Opatije 1993. godine u odnosu na prethodnu. Kada govorimo o smještajnom kapaciteta, Opatija je dosegla najveći broj postelja 2008. godine (Zadel i Rudan, 2015: 182).

Možemo zaključiti da je rast noćenja i dolazaka na određeno vrijeme zaustavio Domovinski rat. No čim je rat završio kreće razdoblje oporavka. Grade se novi objekti, investira se u nove projekte i ono najvažnije, prilagođava se zahtjevima novonastale situacije na tržištu.

4. RAZVOJ TURISTIČKE PONUDE OPATIJE

Kod turističke ponude Opatije, jedni od najvažnijih faktora u razvoju zasigurno su bili smještajni kapaciteti. Smještajni kapaciteti važan su element ponude jednog turističkog odredišta jer omogućuju duži boravak u destinaciji.

Kao što je već spomenuto u prethodnom poglavlju, začetak turizma obilježila je izgradnja Ville Angioline. U vili su odsjedale mnogobrojne osobe koje su, za dio povijesti u kojem je ona bila izgrađena, predstavljali važne ličnosti. Tako su na primjer hrvatski ban Jelačić i njegova supruga posjetili vilu davne 1854. godine. Prekretnica u shvaćanju Opatije kao odredišta pogodnog za razvoj klimatskog lječilišta bio je posjet carice Maria-Ane, supruge austrijskog cara Ferdinanda I., kojoj su liječnici preporučili boravak u Opatiji. Njen dolazak je važan zato što je odsjedala upravo u Villi Angiolini koju joj je ustupio g. Scarpa, ne znajući da polaže prve temelje za razvoj turizma. Međutim, vila je bivala samo ustupljivana gostima tokom njihovog posjeta, što nije rezultiralo nikakvim novčanim profitom, sve do 1875. godine kada vilu kupuje grof Chorinski koji ju je počeo iznajmljivati turistima i tako je podigao ugostiteljstvo u Opatiji na novu i profesionalnu razinu (Miškulin, 1994: 27).

Hotel Kvarner koji je raspolagao sa 60 soba za goste otvoren je 1884. godine. No, ubrzo nakon otvorenja, Društvo južnih željeznica došlo je do spoznaje da ti kapaciteti nisu bili dovoljni u odnosu na potražnju tog doba. Uslijed toga kreće izgradnja još jednog hotela koji će nositi ime Stephanie (danas Imperial) po nadvojvotkinji Stephanie – supruzi Rudolfa, prijestolonasljednika Austrougarske monarhije (Zadel i Rudan, 2015: 147-148).

Tijekom tog razdoblja bilježi se također otvaranje dječjeg sanatorija (danas hotel Belveder). Zbog potrebe za novim kapacitetima ubrzano niču novi hoteli i sanatoriji, uz čiju su izgradnju popratno osvanuli i neki drugi sadržaji kao što su na primjer čitaonice, muzičke sobe i teniska igrališta. Ondašnju ponudu Opatije okarakterizirao je također bogati kulturno-umjetnički program koji se sastojao uglavnom od glazbenih koncerata na otvorenim lokacijama poput Lipovice ili Slatine (Miškulin, 1994: 28).

Koliko god Opatija nosila titulu elitne destinacije, direktoru Južnih željeznica, Friedrichu Schüleru, bilo je u cilju da pomogne i zaštiti pansione i svratišta koji nisu bili niti luksuzni, niti u njegovom vlasništvu. To je činio kako bi i gosti koji nisu bili jakog imovinskog stanja mogli upotrebljavati bazene i ostale prostore koji su bili namijenjeni unaprjeđenju zdravlja, te da bi u samoj krajnjosti upotrebljavali njegove željeznice kako bi posjetili Opatiju. Što se tiče hotela

koji su se gradili u prijeratnom razdoblju, važno je spomenuti hotel Bellevue i hotel Agavu, koji su bili luksuzno opremljeni sadržajima kao što su morske kupke, dizala, telefoni, grijanje, itd. Hotel Opatija koji je bio izgrađen 1888. godine je na početku imao ulogu sanatorija, no još prije Prvog svjetskog rata prelazi u funkciju hotela i pansiona. Neki od pansiona koji su tada izgrađeni bili su Iris (kasnije hotel Miramar), pansion Carmen (kasnije hotel Primorka), te pansion Beauregard. Već se 1893. godine Opatija mogla pohvaliti s tri hotela, tri pansiona i osamnaest vila (Zadel i Rudan, 2015: 148-150).

U Opatiji se 1909. godine obnavlja Pansion Lederer koji je poslovao tijekom cijele godine, a bio je opskrbljen električnim liftom, nudio je 130 soba te slatkovodne i morske kupelji. Narednu godinu su obnovljeni su i povećani mnogi objekti kao što su vila Jeanette, hotel Bellevue, hotel Palace i hotel Excelsior. Proširen je također i hotel Kvarner koji je od 1909. godine obogaćen kristalnom dvoranom i kavanom. 1907. godine otvara se hotel Palace koji je brojao najveći broj soba na cijeloj kvarnerskoj rivijeri, a u tom hotelu boravili su čak i članovi obitelji Habsburg.

Slika 5: Hotel Bellevue

Izvor: <https://poduckun.net/foto-tramvaj-zvan-ceznja/> 19.04.2020.

„U vodiču iz 1915. godine pronalazimo oglase mnogih smještajnih objekata Opatijske rivijere, pa tako smještaj nude: Sanatorium dr Koloman Szegö, Sanatorium dr. Max Höniger (60 soba), J. Lokeys Hofbräu-Etablissement, vile: Al mare (vl. P. Tomašić), Branka, Elite, Regina, Teuta, Car (vl. S. Car), Augusta, Istra, Herkules, hoteli Bristol, Stephanie, Excelsior, Quarnero, hotel Pension Quitta sa dependansama (70 soba), Speranza sa dependansom vila Imperial (vl. J. Klügl), Zehentner, Abbazia, International, Hotel-Pension Plesch, Residenzhotel, Hotel Pension Union, Strandhotel, Abbazia, pansioni: Royal, Hausner (koji se reklamira da je osnovan 1888. godine), Ayram, Pension Villa Belvedere, Hermitage, Wiltsh, Pension Villa Irene, Wienerheim, Vier Jahreszeiten, Pension Villa Melanie, Pension Villa Mascagani, Hammer itd.“ (Zadel i Rudan, 2015: 158).

Možemo uočiti da su u Opatiji u ovom razdoblju najviše otvarani hoteli, pansioni i sanatoriji. Hoteli su zadovoljavali potrebe najzahtjevnije klijentele i one koja je raspolagala s najviše novaca te je htjela luksuz. Za razliku od hotela, pansioni su znatno manji te je i njihova ponuda značajno skromnija. Oni su bili namijenjeni turistima čija kupovna moć nije bila jako visoka. Sanatoriji su pak bili namijenjeni klijenteli koja je u Opatiju dolazila zbog poboljšanja vlastitog zdravlja. Veliki broj sanatorija u Opatiji izgrađen je zbog povoljnih klimatskih uvjeta za liječenje bolesnika.

„Početkom XX. st. Opatija broji desetak većih hotela, 44 pansiona, 83 vile, te pet kupališta. U skladu sa sve većom popularnošću Opatije i njenim povećanim kapacitetima, broj gostiju stalno raste, tako da je u sezoni 1905./6. zabilježeno 27.693 gostiju, što je u usporedbi s godinom 1895./6. predstavljalo porast od 250 posto, dok se najbolji rezultati bilježe 1911./12. godine, kada je dosegnuta brojka od 54.696 gostiju.“ (Miškulin, 1994: 29).

Negdje oko 1920. godine svi objekti i hoteli koji su bili u vlasništvu Društva južnih željeznica u Opatiji pripali su Talijanima, uslijed potpisivanja Rapalskog ugovora, čime je Opatija pripojena Italiji, a hotel Stephanie mijenja ime u Regina Majestic. Za trajanja talijanske vladavine u Opatiji nije izgrađen niti jedan objekt koji bi služio za hotelsku uporabu (Zadel i Rudan, 2015: 164).

Stagnacija u izgradnji novih smještajnih kapaciteta za Opatiju je predstavljala problem, pogotovo nakon dužeg razdoblja velikih investicija u izgradnju hotela te pozitivnog publiciteta koji je privlačio turiste. Gostiju je bilo sve više, a broj smještajnih kapaciteta nije se povećao.

„Opatija je između dva svjetska rata ugostiteljske usluge nudila u dva lječilišta (tal. *casa di cura*) s ukupno 122 kreveta, tri hotela extra kategorije s 500 kreveta, 12 hotela prve kategorije

s 1.283 kreveta, 15 hotela i pansiona druge kategorije s 835 kreveta te 42 pansiona-hotela treće kategorije s 1.044 kreveta. Ukupni kapaciteti u hotelima Opatije pod Italijom iznosili su 3.784 kreveta, dakako, ne računajući privatni smještaj.“ (Zadel i Rudan, 2015: 164-165).

Nakon Drugog svjetskog rata, s ponovnim buđenjem turizma, vraća trend izgradnje novih objekata.

„Godine 1963. u Opatiji je izgrađen hotel Adriatic I s prvim kasinom. Godine 1966. otvoren je u Opatiji hotel Ambasador prema projektu arhitekta Zdravka Bregovca. Godine 1971. otvoren je hotel Adriatic II s velikom kongresnom dvoranom (arhitekt Branko Žnidarec), a 1981. hotel Admiral.“ (Zadel i Rudan, 2015: 173).

Hotelsko poduzeće u Opatiji nastaje 1974. godine. Bilo je zaduženo za područje Istre, a u Opatiji je upravljalo hotelima Residenz, Jadran, Atlantik, Park, Astoria, August, Esperia, Horvat, Hermitage, Zawojski u Opatiji. U razdoblju između 1954. i 1956. u Opatiji postoji već nekolicina hotelskih poduzeća kao što su Slavija, Kvarner, Zagreb, Grand hotel Central, Belvedre, Istra, Kristal, Kristal-Residenz-Astoria i Dubrovnik. Sva ova navedena poduzeća i hotel Ambasador povezana su u poduzeće Kvarner koje je kasnije preimenovano u Liburnia. Kada se Republika Hrvatska osamostalila, Liburnia Riviera Hoteli počinju poslovati kao dioničko društvo (Zadel i Rudan, 2015: 174).

„U razdoblju od početka 90-ih nema izgradnje novih hotelskih objekata, već se izvode rekonstrukcije i adaptacije postojećih smještajnih kapaciteta (npr. 2000. godine hotel Millenium, a 2004. godine Grand hotel 4 opatijska cvijeta, Miramar, Savoy u Opatiji itd.).“ (Zadel i Rudan, 2015: 178).

Opatija danas raspolaže sa više od 30 hotela (<https://www.opatija-tourism.hr/hoteli-t182>, 19.4.2020.).

Ovo nam poglavlje pruža uvid u promjene vezane uz strukturu smještajnih kapaciteta u Opatiji, okolnosti koje su sprečavale izgradnju novih kapaciteta, kao i one koje su dovele do propasti postojećih kapaciteta. Najveće poteškoće vežu se zasigurno uz razdoblje talijanske vladavine, kada su zatvarani i privatizirani kapaciteti. Opatija je počela dobivati nove kapacitete tek krajem Drugog svjetskog rata, kada se vratio trend izgradnje novih objekata. Negdje 1970-ih nastaje hotelsko poduzeće koje je upravljalo mnogim opatijskim hotelima, a danas je poznato pod nazivom Liburnia Riviera Hoteli te djeluje kao dioničko društvo. Danas to poduzeće nosi ime Liburnia Riviera Hoteli te djeluju kao dioničko društvo.

5. ANALIZA TURISTIČKOG PROMETA OPATIJE OD 1899. DO 2019.

U prethodnim poglavljima govorilo se o turističkoj resursnoj osnovi, razvoju turizma te o turističkoj ponudi grada Opatije. Svi ovi elementi zajedno djelovali su na oscilaciju turističkog prometa tijekom niza godina. Analizirajući ove spoznaje, možemo reći da su događaji koji su najviše utjecali na fluktuaciju prometa, odnosno znatno smanjenje broja dolazaka u destinaciju sljedeći:

- Početak Prvog svjetskog rata
- Pad Austro-Ugarske monarhije
- Talijanska vlast između dva svjetska rata
- Domovinski rat
- Ekonomska kriza 2008.

U iduća dva dijela ovog poglavlja pratit će se fluktuacija turističkog prometa kroz tablice i grafikone te će se pomoću istih obaviti analiza.

5.1. STATISTIČKI PODACI FLUKTUACIJE TURISTIČKOG PROMETA

Kroz nekoliko narednih tablica pratit će se fluktuacija broja noćenja i broja dolazaka turista u grad Opatiju i općenito na područje čitave Opatijske rivijere. Prati se razdoblje od prve dostupne godine, 1899., pa sve do zadnjih dostupnih podataka, 2019. godine. Kroz tablice će biti moguće uočiti sve navedene i opisane promjene ranije spomenute u radu, koje su utjecale na promjenu brojki. Izrazito je važno napomenuti da je kod obrade podataka na razini Opatijske rivijere fluktuacija broja noćenja i dolazaka intenzivnija, s obzirom na promjene strukture rivijere. Mjesta su se iz godine u godinu pripajala i odvajala te su zbog toga promjene češće.

Analiza započinje tablicom broj 1 koja prikazuje broj noćenja na Opatijskoj rivijeri između 1889. i 1990. godine.

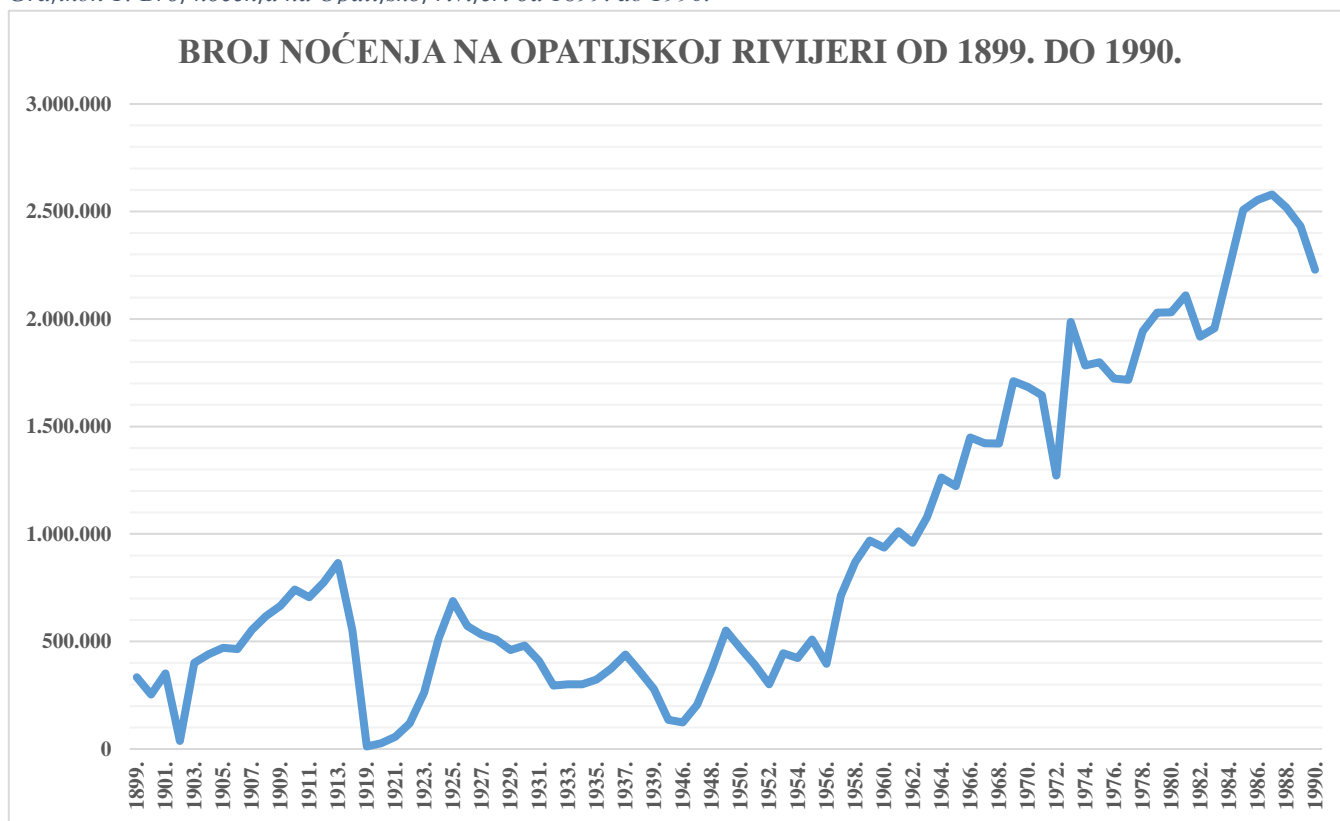
Tablica 1: Broj noćenja na Opatijskoj rivijeri od 1899. do 1990.

Godina	Br. Noćenja	Verižni indeksi	Godina	Br. Noćenja	Verižni indeksi
1899.	333.000	32,89	1950.	468.955	46,32
1900.	253.000	24,99	1951.	391.264	38,65
1901.	351.000	34,67	1952.	301.342	29,76
1902.	37.000	3,65	1953.	445.043	43,96
1903.	401.000	39,61	1954.	422.821	41,76
1904.	441.000	43,56	1955.	508.880	50,26
1905.	471.000	46,52	1956.	396.754	39,19
1906.	464.000	45,83	1957.	713.117	70,44
1907.	553.500	54,67	1958.	868.973	85,83
1908.	618.000	61,04	1959.	969.564	95,77
1909.	666.000	65,78	1960.	937.352	92,58
1910.	741.218	73,21	1961.	1.012.438	100
1911.	705.640	69,70	1962.	959.355	94,76
1912.	774.035	76,45	1963.	1.078.732	106,55
1913.	865.001	85,44	1964.	1.263.352	124,78
1914.	551.006	54,42	1965.	1.223.032	120,80
1919.	11.700	1,16	1966.	1.449.560	143,18
1920.	27.000	2,67	1967.	1.422.544	140,51
1921.	57.015	5,63	1968.	1.420.424	140,30
1922.	120.000	11,85	1969.	1.710.412	168,94
1923.	262.800	25,96	1970.	1.684.390	166,37
1924.	512.000	50,57	1971.	1.644.750	162,45
1925.	688.000	67,95	1972.	1.271.779	125,62
1926.	572.633	56,56	1973.	1.986.505	196,21
1927.	531.901	52,54	1974.	1.783.789	176,19
1928.	509.227	50,30	1975.	1.798.454	177,64
1929.	460.506	45,48	1976.	1.723.145	170,20
1930.	481.769	47,59	1977.	1.717.035	169,59
1931.	409.807	40,48	1978.	1.943.183	191,93
1932.	295.710	29,21	1979.	2.028.747	200,38
1933.	301.255	29,76	1980.	2.031.394	200,64
1934.	301.327	29,76	1981.	2.110.565	208,46
1935.	323.011	31,90	1982.	1.918.254	189,47
1936.	373.947	36,94	1983.	1.957.000	193,30
1937.	439.969	43,46	1984.	2.230.000	220,26
1938.	360.100	35,57	1985.	2.508.000	247,72
1939.	279.217	27,58	1986.	2.553.000	252,16
1940.	136.335	13,47	1987.	2.579.000	254,73
1946.	123.530	12,20	1988.	2.518.000	248,71
1947.	205.438	20,29	1989.	2.431.000	240,11
1948.	367.508	36,30	1990.	2.229.000	220,16
1949.	551.274	54,45			

Izvor: Maglica, s. Metodološki pristup istraživanju nekih aspekata turističke ponude Opatijske destinacije, Magistarski rad, 11.06.1983.g., Ekonomski fakultet Zagreb i Statistički godišnjak ZO Rijeke

U ovoj tablici pratimo broj noćenja kroz razdoblje od 91. godine. Kao što je prije napomenuto, vidi se utjecaj ratova. Za razdoblja trajanja dva svjetska rata podaci čak nisu niti dostupni. Jasno je vidljivo da je s krajem ratova broj noćenja znatno opao te je moguće iščitati da počinje razdoblje oporavka. Od završetka ratnog stanja brojke konstantno rastu uz manje oscilacije, a 1961. godine prvi je put premašena brojka od milijun noćenja na području Opatijske rivijere.

Grafikon 1: Broj noćenja na Opatijskoj rivijeri od 1899. do 1990.

Izvor: Obrada autora

U grafikonu broj 1 pratimo broj noćenja na razini Opatijske rivijere od 1883. pa sve do 1990. godine. Dakle, moguće je iščitati pad koji počinje početkom Prvog svjetskog rata, da krajem rata i raspadom Austro-Ugarske Monarhije linija grafikona pala na nulu. Nakon toga jasno je vidljiv oporavak s padom tijekom razdoblja Drugog svjetskog rata, ali se situacija nakon toga popravila i broj noćenja raste uz manje poteškoće.

Tablica 2: Noćenja i dolasci - Opatijska rivijera – 1990.-2004.

		Ukupno	Domaći	Strani	
1990.					IČIĆI, IKA, LOVRAN, MATULJI, MEDVEJA, MOŠČENIČKA DRAGA, OPATIJA, VELA UČKA
	T	408.666	124.776	283.890	
	N	2.229.155	582.607	1.646.548	
1991.					IČIĆI, IKA, LOVRAN, MEDVEJA, MOŠČENIČKA DRAGA, OPATIJA, VELA UČKA
	T	136.465	87.917	48.548	
	N	688.656	405.634	283.022	
1992.					IČIĆI, IKA, LOVRAN, MATULJI, MEDVEJA, MOŠČENIČKA DRAGA, OPATIJA, VELA UČKA
	T	131.338	60.577	70.761	
	N	522.253	235.141	287.112	
1993.					IČIĆI, IKA, OPATIJA, VELA UČKA
	T	115.290	47.611	67.679	
	N	388.212	127.933	260.279	
1994.					IČIĆI, IKA, OPATIJA, VELA UČKA
	T	156.113	58.923	97.190	
	N	640.711	184.266	456.445	
1995.					IČIĆI, IKA, OPATIJA, VELA UČKA
	T	122.379	63.455	58.924	
	N	488.494	213.297	275.197	
1996.					IČIĆI, IKA, OPATIJA, VELA UČKA
	T	154.260	62.231	92.029	
	N	637.043	217.445	419.598	
1997.					IČIĆI, IKA, OPATIJA
	T	185.607	67.146	118.461	
	N	787.823	228.535	559.288	
1998.					IČIĆI, IKA, OPATIJA
	T	185.966	65.566	120.400	
	N	753.444	213.756	539.688	
1999.					IČIĆI, IKA, OPATIJA
	T	164.255	70.664	93.591	
	N	654.500	255.862	398.638	
2000.					IČIĆI, IKA, OPATIJA, VELA UČKA
	T	210.044	66.094	143.950	
	N	858.470	234.049	624.421	
2001.					IČIĆI, IKA, OPATIJA, VELA UČKA
	T	227.233	67.182	160.051	
	N	917.022	209.519	707.503	
2002.					IČIĆI, IKA, OPATIJA, VELA UČKA
	T	233.117	64.151	168.966	
	N	910.949	191.800	719.149	
2003.					IČIĆI, IKA, OPATIJA, VELA UČKA
	T	247.971	73.199	174.772	
	N	904.129	214.609	689.520	
2004.					IČIĆI, IKA, OPATIJA, VELA UČKA, DOBREĆ
	T	258.057	67.711	190.346	
	N	923.922	196.105	727.817	

Izvor: Obrada autora prema DZZS

U tablici pod rednim brojem 2, pratimo turističke dolaske i noćenja na razini Opatijske rivijere u razdoblju između 1990. i 2004. godine. Zadnji stupac tablice predstavlja mjesta koja su pripadala području Opatijske rivijere. S godinama se struktura mjesta mijenjala, najvjerojatnije uslijed politički motiviranih promjena. Početna godina, 1990., ujedno je i godina u kojoj je ostvaren najveći broj posjeta i noćenja. Nakon te godine slijedi pad uzrokovan posljedicama Domovinskog rata. Godine 1991. uočljiv je značajni pad dolazaka i noćenja, no nakon spomenute godine počinje postepeni i više-manje konstanti rast. Kao što je prethodno napomenuto, faktor koji utječe na češću varijaciju brojki je odvajanje i pripajanje mjesta Opatijskoj rivijeri. Vidljivo je da se 1990. godine Opatijskom rivijerom smatra devet mjesta, a 1991. ta brojka već pada na sedam. Od 1993. godine Opatijsku rivijeru sačinjava samo četiri mjesta, a od 1997. čak tri. Kako bi bilo lakše pratiti ove promjene one su u idućoj tablici prikazane uz pomoć verižnih indeksa. Kao bazna godina koristila se ona s najvećim brojem noćenja i dolazaka (1990.).

Tablica 3: INDEKSI - Noćenja i dolasci - Opatijska rivijera – 1990.-2004.

	Indeksi	Ukupno	Domaći	Strani
1990.				
	T	100	100	100
	N	100	100	100
1991.				
	T	33,39	70,46	17,10
	N	30,89	69,62	17,19
1992.				
	T	32,14	48,55	24,93
	N	23,43	40,36	17,44
1993.				
	T	28,21	38,16	23,84
	N	17,42	21,96	15,81
1994.				
	T	38,20	47,22	34,24
	N	28,74	31,63	27,72
1995.				
	T	29,95	50,86	20,76
	N	21,91	36,61	16,71
1996.				
	T	37,75	49,87	32,42
	N	28,58	37,32	25,48
1997.				
	T	45,42	53,81	41,73
	N	35,34	39,23	33,97
1998.				
	T	45,51	52,55	42,41
	N	33,80	36,69	32,78
1999.				
	T	40,19	56,63	32,97
	N	29,36	43,92	24,21
2000.				
	T	51,40	52,97	50,71
	N	38,51	40,17	37,92
2001.				
	T	55,60	53,84	56,38
	N	41,14	35,96	42,97
2002.				
	T	57,04	51,41	59,52
	N	40,87	32,92	43,68
2003.				
	T	60,68	58,66	61,56
	N	40,56	36,84	41,88
2004.				
	T	63,15	54,27	67,05
	N	41,45	33,66	44,20

Izvor: Obrada autora prema DZZS

Kao što je prethodno napomenuto, u tablici pod rednim brojem 3 prikazani su podaci iz tablice broj 2, samo uz pomoć verižnih indeksa kako bi se sadržaj bio razumljiviji.

Tablica 4: Noćenja, dolasci i indeksi – Grad Opatija – 1990.-2004.

		Ukupno	Domaći	Strani	Ukupno	Domaći	Strani
1990.					Indeksi		
	T	264.686	89.819	174.867	100	100	100
	N	1.436.333	399.076	1.037.257	100	100	100
1991.							
	T	105.880	68.933	36.947	40,00	76,75	21,13
	N	542.276	315.576	226.700	37,75	79,08	21,86
1992.							
	T	92.890	48.986	43.904	35,09	54,54	25,11
	N	356.901	196.499	160.402	24,85	49,24	15,46
1993.							
	T	106.948	42.877	64.071	40,41	47,74	36,64
	N	363.324	115.301	248.023	25,30	28,89	23,91
1994.							
	T	146.104	54.532	91.572	60,71	60,71	52,37
	N	600.212	171.458	428.754	41,79	42,96	41,34
1995.							
	T	117.017	59.722	57.295	44,21	66,49	32,76
	N	470.262	204.152	266.110	32,74	51,16	25,66
1996.							
	T	148.155	61.137	87.018	55,97	68,07	49,76
	N	613.100	214.019	399.009	42,69	53,63	38,47
1997.							
	T	175.695	65.658	110.037	66,38	73,10	62,93
	N	753.445	224.682	528.763	52,46	56,30	50,98
1998.							
	T	173.426	64.172	109.254	65,52	71,45	62,48
	N	708.211	209.680	498.531	49,31	52,54	48,06
1999.							
	T	153.834	69.452	84.382	58,12	77,32	48,25
	N	613.786	251.901	361.885	42,73	63,12	34,89
2000.							
	T	191.761	64.251	127.510	72,45	71,53	72,92
	N	785.138	227.714	557.424	54,66	57,06	53,74
2001.							
	T	207.650	65.209	142.441	78,45	72,60	81,46
	N	845.347	203.786	641.561	58,85	51,06	61,85
2002.							
	T	210.967	61.590	149.377	79,70	68,57	85,42
	N	832.997	184.825	648.172	57,99	46,31	62,49
2003.							
	T	226.685	71.108	155.577	85,64	79,17	88,97
	N	836.364	208.392	627.972	58,23	52,22	60,54
2004.							
	T	238.915	66.558	172.357	90,26	74,10	98,56
	N	867.808	192.675	675.133	60,42	48,28	65,09

Izvor: Obrada autora prema DZZS

U tablici pod rednim brojem 4 prate se dolasci i noćenja na razini grada Opatije. Prijašnja tablica prikazuje stanje na čitavoj rivijeri, no u tablici broj 4 analizirani su podaci isključivo s područja grada Opatije. Iako se analiziraju dvije različite grupe podataka, veoma je lako uočiti sličnosti između njih. U oba slučaja je najviše noćenja i dolazaka zabilježeno 1990. godine i nakon te iste godine počinje opadanje uzrokovano posljedicama Domovinskog rata. Kako bi ovi podaci bili pregledniji i razumljiviji za njih su također izračunati verižni indeksi. Kao bazna godina uzeta je 1990., s obzirom da je te godine ostvaren najveći broj noćenja i dolazaka.

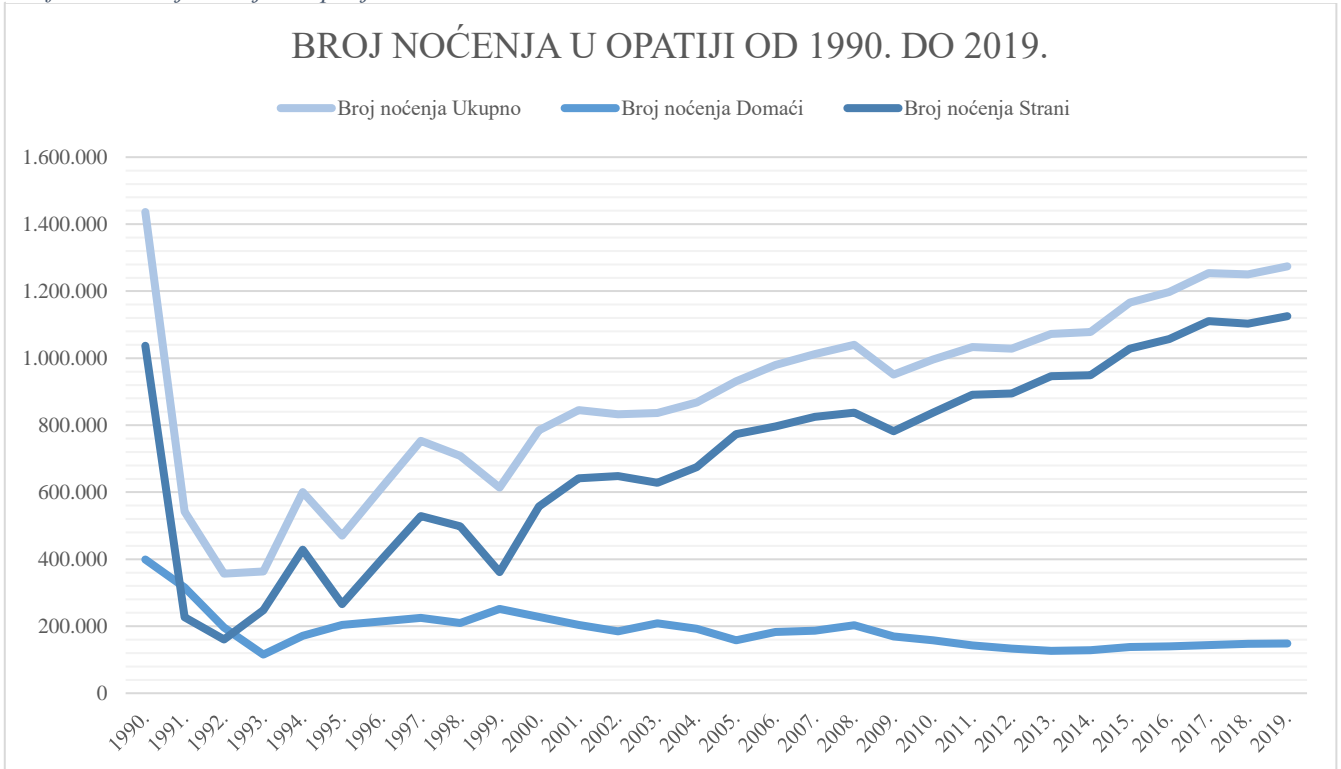
Tablica 5: Broj noćenja u Opatiji od 2004. do 2019.

Godina	Broj noćenja		Verižni indeks			
	Ukupno	Domaći	Strani	Ukupno	Domaći	Strani
2004.	843.421	169.414	674.007			
2005.	931.086	158.171	772.915	110	93	115
2006.	979.675	183.187	796.488	105	116	103
2007.	1.011.887	186.988	824.899	103	102	104
2008.	1.040.046	202.805	837.241	103	108	101
2009.	951.343	169.295	782.048	91	83	93
2010.	995.695	157.972	837.723	105	93	107
2011.	1.033.076	142.459	890.617	104	90	106
2012.	1.028.341	133.548	894.793	100	94	100
2013.	1.072.896	126.241	946.655	104	95	106
2014.	1.077.868	128.513	949.355	100	102	100
2015.	1.166.361	137.870	1.028.491	108	107	108
2016.	1.197.141	139.969	1.057.284	103	102	103
2017.	1.254.420	143.932	1.110.488	105	103	105
2018.	1.249.853	147.178	1.102.675	100	102	99
2019.	1.274.013	148.650	1.125.364	102	101	102

Izvor: TZG Opatija

U tablici broj 5 prikazani su noviji podaci o broju noćenja u gradu Opatiji u razdoblju između 2004. i 2019. godine. Podaci ukazuju na rast broja noćenja sve do 2009., kada dolazi do pada noćenja uslijed svjetske ekonomske krize koja je nastupila 2008. godine. Broj noćenja se smanjio za gotovo 90.000, ali je vidljivo da 2010. situacija kreće na bolje i da broj noćenja raste. Godine 2011. brojka prelazi milijun noćenja te je od tada u stalnom rastu. Da bi se podaci lakše pratili izračunati su i verižni indeksi.

Grafikon 2: Broj noćenja u Opatiji od 1990. do 2019.

Izvor: Obrada autora

U grafikonu broj 2 prikazani su podaci o noćenjima u Opatiji u razdoblju od 1990. do 2019. godine. Podaci su prikazani u tri skupine: ukupna noćenja, noćenja domaćih gostiju te noćenja stranih gostiju. Iz grafikona je vidljivo da je prvi veći pad uzrokovan izbijanjem Domovinskog rata. Nakon tog događaja slijedi oporavak uz manje fluktuacije u narednim godinama.

5.2. ANALIZA FLUKTUACIJE TURISTIČKOG PROMETA

U tablici broj jedan prikazan je broj noćenja na Opatijskoj rivijeri od 1899 do 1990. U toj tablici možemo primijetiti oscilacije uzrokovane važnim povijesnim događajima. Kao što je spomenuto u uvodnom dijelu poglavlja, najviše promjena uočljivo je za vrijeme izbijanja ratova i promjena vlasti nad teritorijem. Poučeni time, prvu veliku razliku vidimo između 1914. i 1919. godine. Prije početka Prvog svjetskog rata, 1914. godine, u Opatiji je ostvareno 551.006 noćenja u Opatiji. Za vrijeme rata nema dostupnih podataka o noćenjima jer je tada većina smještaja bila pretvorena u utočište za vojnike ili ranjene. Idući nama dostupni podaci su iz 1919. godine kada je broj noćenja pao na 11.700. Ono što se također moglo negativno odraziti na brojku je pad Austro-Ugarske monarhije do kojeg je došlo 1918. Bilo je potrebno pet godina kako bi se Opatijska rivijera vratila na predratne brojke. Godine 1924. bilježi se 512.000 noćenja. No, nakon toga broj noćenja postepeno pada, te brojka nije mogla znatno ni rasti jer je za vrijeme talijanske vlasti stagnirala gradnja novih smještajnih objekata. Unatoč tome što je Drugi svjetski rat počeo 1939. godine, pad noćenja bilježi se već 1938. U usporedbi s noćenjima 1937., kojih je bilo 439.969, brojka je pala na 360.100. Godine 1939. se vidi još veća razlika u padu te broj noćenja iznosi 279.217, a 1940. broj je noćenja pao na 136.335. Između 1940. i 1946. podaci o broju noćenja nisu dostupni, vrlo vjerojatno iz istog razloga kao i tijekom Prvog svjetskog rata. Neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata, 1946., broj noćenja iznosi 123.530, što ne predstavlja znatnu razliku u odnosu na 1940. Nakon toga, brojka počinje rasti polako, ali konstantno. Povećanje je iznosilo otprilike 100.000 noćenja godišnje. Godine 1961. Opatija prvi put prelazi brojku od milijun noćenja godišnje. Te je godine ostvareno 1.012.438 noćenja, dok se 1979. broj noćenja udvostručuje u odnosu na 1961., te iznosi 2.028.747. Zadnji poznati podaci o broju noćenja u 20. stoljeću, koji su bili dostupni za vrijeme pisanja ovog rada, sežu u 1990.. Tada je broj ostvarenih noćenja na Opatijskoj rivijeri iznosio... Podaci iz ovog dijela teksta vizualno su prikazani u grafikonu broj 2.

Kada je riječ o podacima iz 21. stoljeća, brojke koje je prikupila Turistička zajednica grada Opatije odnose se na razdoblje od 2004. do 2019. U tom razdoblju, broj noćenja nije niti jednom prešao dva milijuna. Razlog tome je prije svega u statističkoj metodologiji promatranja administrativnih jedinica te danas promatramo samo grad Opatiju, a ne cjelokupnu Opatijsku rivijeru. U spomenutom periodu najmanji broj noćenja zabilježen je 2004. godine i iznosio je 843,421, a najveći broj, 1.274.013 noćenja, zabilježen je 2019. Većih oscilacija nije bilo.

Najveća promjena koja se da primijetiti dogodila se uslijed velike svjetske ekonomske krize 2008. godine, kada su noćenja 2009. godine u odnosu na 2008., pala za 8,53%.

6. ZAKLJUČAK

Analizom sekundarnih podataka prikupljenih u svrhu obrade turističkog prometa Opatije ispunjeni su ciljevi postavljeni u uvodu rada. Dakle, uz potrebne podatke i znanje, objašnjene su promjene u fluktuaciji dolazaka i noćenja koje su rezultat pozitivnih i negativnih promjena u turističkom prometu Opatije kroz različita razdoblja u 20. i 21. stoljeću.

U radu je prikazano važno da destinacija ima dobro usustavljenu turističku resursnu osnovu pošto je ona temelj izgradnje turističke destinacije kao konkretnog proizvoda. Dakle važno je objediniti sve dostupne resurse i elemente kako bi se oblikovala turistička ponuda. Uočeno je kako se ponuda kroz vrijeme može mijenjati i prilagođavati turističkim zahtjevima a sukladno atrakcijama koje destinacija posjeduje ili ih je izgradila kroz vrijeme.

Povijest destinacije također je iznimno važna pošto se kroz povijest destinacija oblikuje, u smislu da povijesni događaji uvijek imaju bitnu ulogu u njenom razvoju. Niz događaja destinaciji pruža ili oduzima resurse kojima se oni žele poslužiti pri formiranju jedinstvenog turističkog proizvoda. Ono što na kraju dobijemo je destinacija oblikovana od strane ljudske ruke i nepromjenjivih prirodnih faktora. Kao primjer prirodnih faktora u Opatiji mogu se navesti njena vegetacija i posebna klima koje su bile ključne za nastanak lječilišnog turizma. Vegetacija se ističe u kontekstu opatijskih šetališta, dok se klima spominje kada je riječ o povoljnim klimatskim uvjetima koji su jedan od najvažnijih faktora u lječilišnim i rekreacijskim aktivnostima.

Jedan od temelja turističke destinacije su smještajni kapaciteti, koji su vremenom mijenjali svoj sadržaj, namjenu te sveukupan izgled. Uvijek je postojalo više vrsta smještajnih kapaciteta pošto moramo imati diferencirani turistički proizvod za različite slojeve klijentele. Nemaju svi istu platežnu moć, a niti interese što se tiče smještajnih kapaciteta. U povijesti Opatije dominirali su hoteli namijenjeni za goste više platežne moći, pansioni za one koji su si mogli priuštiti skroman odmor i sanatoriji koji su ekvivalentni današnjim privatnim klinikama za liječenje. Danas u Opatiji ima najviše hotela te se prati trend iznajmljivanja privatnog smještaja.

Statistička obrada podataka daje uvid u to kako su se tokom godina mijenjale brojke turista koji su posjećivali destinaciju i koji su ostvarivali noćenja u istoj. Statističke podatke najbolje je prvo prikazati brojčano u realnom okviru te onda te podatke pretvoriti u serijske indekse kako bi pregled samih podataka bio jednostavniji. U Opatiji su na promjene u turističkom prometu najviše utjecali ratovi, promjena države te ekonomska kriza. Ratovi su utjecali na način da se

među ljude uvukao strah te je velika većina ostala bez svoje imovine i putovanja jednostavno nisu bila prioritet u takvom periodu. S promjenom države mijenjali su se politički režimi što je sa sobom nosilo puno promjena, zabrana i novi ustroj, odnosno organizaciju i oblikovanje unutar države. Ekonomska kriza pogodila je svaku djelatnost na globalnoj razini pa tako i turizam. Kriza je znatno utjecala na turistički promet zbog smanjenja platežne moći potrošača. S druge strane patila je i sama turistička djelatnost kojoj su osim opadanja prihoda probleme stvarali i tekući troškovi koji se nisu imali od kuda pokriti.

Ovaj rad zamišljen na način da doprinese već postojećoj građi koja prati povijest Opatije i njenog turizma, kao i temelj za buduća istraživanja na spomenutom području.

SAŽETAK NA HRVATSKOM JEZIKU

Tema ovog završnog rada je analiza turističkog prometa Opatije. Cilj rada bio je prikazati kako je u 20. i 21. stoljeću turistički promet varirao na području Opatije i Opatijske rivijere te ta kretanja staviti u kontekst povijesnih događanja na opatijskom, ali i nacionalnom i regionalnom prostoru. Kroz rad je tema prikazana i obrađena uz pomoć sekundarnih podataka temeljnih na: povijesnim činjenicama i podacima, podacima o smještajnim kapacitetima, turističkim atrakcijama, pokazateljima turističkih kretanja. Analizom istih te izradom tablica s pokazateljima fluktuacije turističkog prometa došlo se do zaključaka o kretanjima turizma na području Opatije.

Analizirana je i kategorizirana turistička resursna osnova Opatije te se tako kroz njen geoprometni položaj, prirodne resurse, klimatske uvijete i kulturno-povijesnu baštinu prikazalo zašto je svaki od tih čimbenika zasebno zaslužan za razvoj ove destinacije, kreiranje jedinstvenog turističkog proizvoda i/ili usluge te kako zajedno čine jedinstvenu cjelinu i stvaraju unikatnu destinaciju. Također je bilo važno usustaviti kratku povijest turizma Opatije te u što kraćim crtama obuhvatiti povijesni kontekst u kojem se odvijao turistički razvoj. Podjelu povijesti turizma bilo je najlakše orijentirati prema ratnim zbivanjima, koji su i najviše utjecala na turistička kretanja. Stoga je turizam ovog područja dijeli na onaj u prijeratnom razdoblju, razdoblju između Prvog i Drugog svjetskog rata, poslijeratnom razdoblju te suvremeno, razdoblju, odnosno razdoblju koje kreće od osamostaljenja Republike Hrvatske.

U radu je dan prikaz turističke ponude Grada Opatije, odnosno prikaz razvoja smještajnih kapaciteta. Kako bi rad bio pravilno zaključen, uvrštena je i statistička analiza koja je doprinos ovog rada. Statistički su obrađeni podaci o turističkim kretanjima od 1899. godine pa sve do 2019. na području opatije, kako bi se mogla pratiti fluktuacija turističkog prometa te su prikazane promjene turističkog prometa.

KLJUČNE RIJEČI: turizam, Opatija, turistički promet, Opatijska rivijera, analiza turističkog prometa

SUMMARY

Opatija tourist traffic analysis

The topic of this paper is the Opatija tourist traffic analysis. The aim of the paper was to show how in the 20th and 21st century tourist traffic varied in the area of Opatija and the Opatija Riviera and to put these trends in the context of historical events in Opatija, but also in the national and regional space. Through the paper, the topic is presented and processed with the help of secondary data based on: historical facts and data, data on accommodation facilities, tourist attractions and indicators of tourist trends. By analyzing them and making tables with indicators of the fluctuation of tourist traffic, conclusions were reached about the trends in tourism in the area of Opatija.

The tourist resource base of Opatija was analyzed and categorized through its geo-traffic position, natural resources, climatic conditions and cultural-historical heritage. It was shown why each of these factors is separately responsible for the development of this destination, creating a unique tourist product and/or service. Together they form and create a unique destination. It was also important to systematize the short history of tourism in Opatija and to cover as briefly as possible the historical context in which the tourist development took place. The division of the history of tourism was easiest to orient towards the war events, which had the greatest impact on tourist movements. Therefore, the tourism of this area divides it into the pre-war period, the period between the First and Second World War, the post-war period and the modern period starting from the independence of the Republic of Croatia.

The paper presents the tourist offer of the City of Opatija, i.e. the development of accommodation capacities. In order for the paper to be properly concluded, a statistical analysis is included, which is the contribution of this paper. Data on tourist trends from 1899 until 2019 in the area of Opatija were statistically processed in order to monitor the fluctuation of tourist traffic and show changes in tourist traffic.

KEY WORDS: tourism, Opatija, tourist traffic, Opatija riviera, analysis of tourist traffic

POPIS LITERATURE

KNJIGE

1. Vukonić, B., Čavlek, N. (ur.) (2001): *Rječnik turizma*, Zagreb: Masmedia
2. Jadrešić, V. (2010.) *Janusovo lice turizma*, Zagreb: Plejada
3. Kušen, E. (2002.) *Turistička atrakcijska osnova*, Zagreb: Institut za turizam (monografija)
4. Šuligoj, M. (2015.) *Retrospektiva turizma Istre*, Koper: Založba Univerze na Primorskem (monografija)

ČLANCI

1. Alkier Radnić, R., Herak, I., Rudančić-Lugarić, A. "POSLOVNI TURIZAM U FUNKCIJI UNAPRJEĐENJA TURIZMA GRADA OPATIJE." *Ekonomski vjesnik*, God. XXVI, br. 2 (2013): str. 540-547.
2. Brajković, H., Tomašić, M. "ZNAČAJ I ULOGA ZELENILA U TURIZMU OPATIJE." *Tourism and hospitality management* 10, br. 2 (2004): str. 91-92
3. Fischinger, A., Fischinger, D., Fischinger, J. "HEALTH RESORT OPATIJA AND ITS HEADMASTER PROFESSOR JULIUS GLAX (1846 –1922)." *Acta medico-historica Adriatica* 5, br. 1 (2007): str. 43-54
4. Kozić, I. "KOLIKA JE SEZONALNOST TURIZMA U HRVATSKOJ?" *Ekonomski Vjesnik*, God. XXVI, br. 2 (2013.): str. 470-480
5. Mrnjavac, E. "PROMET KAO ČIMBENIK TURISTIČKOG RAZVITKA "OPATIJSKE RIVIJERE." *Tourism and hospitality management* 10, br. 2 (2004): str. 51-64
6. Peršić, M. "OBILJEŽJA, VIZIJA I CILJEVI TURISTIČKE DESTINACIJE "OPATIJSKA RIVIJERA." *Tourism and hospitality management* 10, br. 2 (2004): str. 7-40
7. Turk, H. "GEOGRAFSKI POLOŽAJ I PRIRODNI RESURSI OPATIJSKE RIVIJERE." *Tourism and hospitality management* 2, br. 2 (1996): str. 379-391
8. Vujić, V. "STVARANJE UGLEDA I KONCEPTA OPATIJSKOG TURIZMA." *Tourism and hospitality management*, vol. 10, br. 2 (2004) : str. 67-69

RADOVI U ZBORNICIMA:

1. Blažević, I. (1994.) "Opatijska kronika", *Zbornik okruglog stola na temu Stopedeseta obljetnica turizma u Opatiji*, u: Peršić, M. (ur.) Opatija, Ika: Hotelijerski fakultet Opatija, str. 15-24
2. Zec, D. (1994.) "Arhitektura i turizam Opatije", *Zbornik okruglog stola na temu Stopedeseta obljetnica turizma u Opatiji*, u: Peršić, M. (ur.) Opatija, Ika: Hotelijerski fakultet Opatija, str. 49-57
3. Avelini Holjevac, I., Peršić, M., Ilić, S. (1994.) "Turizam opatijske rivijere", *Zbornik okruglog stola na temu Stopedeseta obljetnica turizma u Opatiji*, u: Peršić, M. (ur.) Opatija, Ika: Hotelijerski fakultet Opatija, str. 62-137
4. Miškulin, D. (1994.) "Izlet u najstariju prošlost opatijskog turizma", *Zbornik okruglog stola na temu Stopedeseta obljetnica turizma u Opatiji*, u: Peršić, M. (ur.) Opatija, Ika: Hotelijerski fakultet Opatija, str. 25-32

INTERNETSKE STRANICE:

1. **Amerikanski vrtovi**, Parkovi Opatija, http://www.parkovi-opatija.hr/amerikanski_vrtovi (29.4.2020)
2. **Crkva Sv. Jakova**, Moja Opatija, <http://moja.opatija.net/hr/atrakcije/crkva-sv-jakova> (29.4.2020)
3. **Ekonomika turizma -Tematska jedinica Resursi**, <https://en.ppt-online.org/276616> (20.04.2020.)
4. **Hoteli**, Opatija tourism, <https://www.opatija-tourism.hr/hoteli-t182> (19.4.2020.)
5. **Kako do Opatije**, Visit Opatija, <http://www.visitopatija.net/hr/kako-doci> (24.04.2020.)
6. **Kulturna baština**, Republika Hrvatska Ministarstvo kulture i medija, [https://min-kulture.gov.hr/?id=349&pregled=1&datum=Wed%20Jan%2023%202019%2017:02:19%20GMT+0100%20\(srednjoeuropsko%20standardno%20vrijeme](https://min-kulture.gov.hr/?id=349&pregled=1&datum=Wed%20Jan%2023%202019%2017:02:19%20GMT+0100%20(srednjoeuropsko%20standardno%20vrijeme) (29.4.2020.)
7. **O parku**, Park prirode Učka, <http://www.pp-ucka.hr/o-parku/>,(24.04.2020.)
8. **Povijest i kultura Istre**, Istria Sun, <http://www.istriasun.com/istra/povijest> (24.4.2020.)
9. **Povijest kongresnog turizma**, Opatija convention, <https://www.opatija-convention.com/povijest/> (25.4.2020.)
10. **Svjetski ratovi**, Hrvatska enciklopedija, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=59137> (24.4.2020.)

11. Znamenitosti Opatije – najiscrpniji vodič kroz kulturno – povijesnu baštinu,
Bus.hr, <https://bus.hr/hrvatska/kulturna-dobra-grad-opatije/> (29.4.2020)

POPIS TABLICA

<u>Tablica 1: Broj noćenja na Opatijskoj rivijeri od 1899. do 1990.</u>	25
<u>Tablica 2: Noćenja i dolasci - Opatijska rivijera – 1990.-2004.</u>	27
<u>Tablica 3: INDEKSI - Noćenja i dolasci - Opatijska rivijera – 1990.-2004.</u>	29
<u>Tablica 4: Noćenja, dolasci i indeksi – Grad Opatija – 1990.-2004.</u>	31
<u>Tablica 5: Broj noćenja u Opatiji od 2004. do 2019.</u>	33

POPIS ILUSTRACIJA

Slika 1: Amerikanski vrtovi	8
Slika 2: Opatija i djevojka s galebom	9
Slika 3: Villa i park Angiolina	13
Slika 4: Hotel Kvarner	14
Slika 5: Hotel Bellevue	21
Grafikon 1: Broj noćenja na Opatijskoj rivijeri od 1899. do 1990.	26
Grafikon 2: Broj noćenja u Opatiji od 1990. do 2019.....	34

Piera Bertolini

Datum rođenja: 04/04/1998 | Državljanstvo: hrvatsko, talijansko | Spol: Žensko |

(+385) 917366240 | pierabertolini4@gmail.com |

Ulica Andrije Mohorovića 6, 51000, Rijeka, Hrvatska

● RADNO ISKUSTVO

2014 – 2017

RECEPTIONIST – Grand Hotel Adriatic

- Poslovi na recepciji
- primanje gostiju u objekt,
- komunikacija s gostima,
- rad na računalu u programima vezanim za registraciju gostiju u hotel te ostali poslovi koji uključuje rad na recepciji,
- radila sam na poziciji spremačice, konobara i pomoćnika u kuhinji u istom hotelu,
- svi poslovi su odrađeni u sklopu stručne prakse u srednjoj školi

Usluge Smještaja I Gastronomija | <http://www.hotel-adriatic.hr/> |

Ul. Maršala Tita 200, 51410, Opatija, Opatija, Hrvatska

2014 – 2016

WAITER – Restaurant Pizzeria PARIS

- posluživanje hrane i pića -
- rad u šanku

Vrh Martinšćice, Hrvatska

2016 – 2018

OFFICE CLERK – VIA travel agency - IMAGINARIUM d.o.o.

- rad na računalu i u uredu u sklopu stručne prakse tokom srednje škole Rijeka,
- Hrvatska

04/2019 – 10/2019

RECEPCIONAR HOTELIJERSKIH USTANOVA/RECEPCIONARKA HOTELIJERSKIH USTANOVA – Guverna
New City Accommodation

- Zaprimanje rezervacija,
- prijava i odjava gostiju,
- komunikacija s gostima putem prodajnih kanala,
- održavanje i briga o apartmanima i recepciji Zadar, Hrvatska

01/07/2020 – 31/08/2020 – Zadar, Hrvatska

RECEPCIONAR HOTELIJERSKIH USTANOVA/RECEPCIONARKA HOTELIJERSKIH USTANOVA – Guverna
New City Accommodation

- Zaprimanje rezervacija,
- prijava i odjava gostiju,
- komunikacija s gostima putem prodajnih kanala,
- održavanje i briga o apartmanima i recepciji

● **OBRAZOVANJE I OSPOSOBLJAVANJE**

2017 – TRENUTAČNO – Zadar, Hrvatska

Prvostupnik (baccalaureus) kulture i turizma – Sveučilište u Zadru, Odjel za turizam i komunikacijske
znanosti, preddiplomski studij Kulture i tur

22/11/2019 – 24/11/2019 – Novi Sad, Srbija

MEKST Conference

15/07/2019 – 20/07/2019 – Zadar, Hrvatska

International Summer School of Cultural Tourism – Sveučilište u Zadru

04/05/2019 – 07/05/2019 – Budva, Crna Gora

Future tourism conference

2013 – 2017 – Opatija, Hrvatska

Hotelijsko-turistički tehničar – Hotelijsko-turistička škola Opatija

2010 – 2013 – Rijeka, Hrvatska

Osnovnoškolsko obrazovanje – Scuola elementare Dolac

2005 – 2010 – Rijeka, Hrvatska

Osnovnoškolsko obrazovanje – Scuola elementare San Nicolò

● JEZIČNE VJEŠTINE

Materinski jezik/jezici: HRVATSKI | TALIJANSKI

	RAZUMIJEVANJE		GOVOR		PISANJE
	Slušanje	Čitanje	Govorna produkcija	Govorna interakcija	
ŠPANJOLSKI	C1	C1	B2	B2	B2
ENGLISKI	C1	C1	C1	C1	C1
RUSKI	A1	A2	A1	A1	A2
NJEMAČKI	B2	B2	B1	B1	B1
FRANCUSKI	B1	B1	A2	A2	B1

Razine: A1 i A2: temeljni korisnik; B1 i B2: samostalni korisnik; C1 i C2: iskusni korisnik

● VOZAČKA DOZVOLA

Vozačka dozvola: B

● POSLOVNE VJEŠTINE

Poslovne vještine

- Završen seminar "Brzo čitanje i učenje" koji djeluje uz pozitivno mišljenje Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH. S navedenim seminarom sam svladala tehnike za kvalitetno učenje kako stručne tako i jednostavnije literature, tehniku brzog čitanja, te načine kako se opustiti, fokusirati i koncentrirati.